

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНА СЕРІЯ «СОЛДАТЪ»

УНІФОРМА • ОЗБРОЄННЯ • ОРГАНІЗАЦІЯ

ІНОЗЕМНІ ДОБРОВОЛЬЦІ У ВЕРМАХТІ 1941 – 1945

К. Юрадо
К. Лільс

ас
ИЗДАТЕЛЬСТВО

УДК 355/359
ББК 63. 3(4Гем)62
Ю64

Комп'ютерний дизайн обкладинки:
Дизайн-студія «Дикобраз»

Дане видання представляє собою переклад з англійського оригінального видання
«Foreign Volunteers of the Wehrmacht 1941—45», уперше опублікованого в 1983 р.
Osprey Publishing Ltd, Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford, OX2 9LP

Переклад з англійської на російську Н.А. Феногенова
Переклад з російської на українську Askold25

Юрадо, К.К.

Ю 64 Іноземні добровольці у вермахті. 1941 – 1945 / К. Юрадо; пер. з англ. Н.А. Феногенова;
худож. К. Лільс. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 62, [2] с., 8 кол. іл. – (Військово-історична серія
«СОЛДАТ»).

ISBN 5-17-027662-1 (ТОВ «Издательство АСТ»)
ISBN 5-271-10458-3 (ТОВ «Издательство Астрель»)
ISBN 0-85045-524-3 (англ.)

Під час Другої світової війни досить велика кількість іноземців служила в армійських, військово-морських та військово-повітряних силах Німеччини. Антикомунізм був найважливішою причиною, яка змусила таку велику кількість добровольців одягти німецьку уніформу. Ця книга присвячена дослідженню іноземних добровольців у вермахті та уділяє особливу увагу їх уніформі, знакам розрізнення та організації. У книзі детально розглянуті такі формування, як Валлонський легіон, LFV, Східні легіони, Балканські добровольці, Хівіс, калмицькі, козацькі, прибалтійські, російські й українські добровольчі легіони.

Текст супроводжується унікальними фотографіями. Кольорові ілюстрації виготовлені на основі документів військового часу й дають точну уяву про характерні елементи уніформи іноземних формувань вермахту.

Книга адресована широкому колу читачів, які захоплюються історією армії та військової форми.

УДК 355/359
ББК 63.3(4Гем)62

Підписано до друку 10. 10. 2004.
Формат 84/108_{1/36}. Ум. друк. л. 6, 72. Папір офсетний.
Тираж 3000 екз. Замовлення № 6837.

Загальноросійський класифікатор продукції ОК-005-93, том 2; 953000 – книги, брошури
Санітарно-епідеміологічний висновок «77.99.02.953.Д.000577.02.04 від 03.02.2004

ISBN 5-17-027662-1 (ТОВ «Издательство АСТ»)
ISBN 5-271-10458-3 (ТОВ «Издательство Астрель»)
ISBN 0-85045-524-3 (англ.)

© Osprey Publishing Ltd, 1983
© ТОВ «Издательство
Астрель». Оформлення,
переклад російською, 2005

ВСТУП

Коли ми говоримо про підрозділах іноземних добровольців, що ввійшли до складу німецької армії під час Другої світової війни, відразу виникає асоціація з військами СС. І справді, далеко не всі підрозділи могли похвалитися таким складним інтернаціональним складом, як підрозділи СС. Але все-таки набагато більше іноземців несло службу в трьох інших видах вермахту – сухопутних військах, військово-морському флоті й люфтваффе. І саме з ними ми й будемо мати справу в цій книзі. Із цієї причини ми не будемо описувати іноземні формування СС, ополченські формування або частини, що мали напіввійськовий статус, створені для забезпечення безпеки та не повністю включені у вермахт, а також іспанську «Синю дивізію».

Визначити точну кількість іноземців, які несли службу в структурах, описуваних у даній книзі, представляє неможливим. Опубліковані дані про кількість завербованих на службу в СРСР дуже відрізняються – тут дуже багато залежить від позиції автора. Кількість солдат, прийнятих на службу у вермахт під час війни в Радянському Союзі, оцінюється приблизно в тридцять дивізій. Сюди ми повинні додати, принаймні, три дивізії хорватів, 50 000 італійсь-

Обер-фельдфебель Леон Дегрелль (у центрі) поруч із командиром легіону «Валлонія» капітаном Люсьєном Липпертом (праворуч). Ця фотографія показує, яке важливе місце в легіоні займав Дегрелль, хоча й був всі лише унтер-офіцером. На лівому рукаві видний щит національних кольорів із червоним «бургундським» хрестом.

Церемонія нагородження сержантів легіону «Валлонія» Залізним хрестами 2-го класу. Цей хрест є кумедним доповненням до інших нагород сержанта, завойованим у боях проти Німеччини під час Першої світової війни.

ких добровольців зайнятих на службі в люфтваффе, а також Добровольчі легіони із Франції й Бельгії. Таким чином, загальна кількість цих солдатів повинне виглядати досить промовисто.

Говорячи про причини, що змусили десятки тисяч добровольців надягти німецьку уніформу, ми повинні прийти до висновку, що самої серйозної з них був антикомунізм. Неприйняття комунізму було загальним для голландських моряків й італійських зенітників, козачих вершників і хорватських льотчиків. Значне збільшення припливу добровольців, яке послідувало після німецького вторгнення в Росію, тільки підтверджує цей висновок. По всій Західній Європі формувалися легіони добровольців для Східного фронту. Війська СС

увібрали в себе особовий склад з таких «німецьких» країн, як Норвегія, Данія, Голландія, фламандської частини Бельгії, у той час як в інші армійські структури входили добровольці із Франції, валлонської Бельгії й Хорватії. Очевидно, починаючи із цього періоду, у німецьку армію підсилювся приплив і радянських громадян.

Іншим фактором був націоналізм. Наприклад, хорвати, що домоглися незалежності своєї держави завдяки перемозі німецької зброї над Югославією, розуміли, що свій суверенітет вони зможуть зберегти тільки у випадку остаточної перемоги Німеччини. Фламандські націоналісти прагнули відокремитися від Бельгії й сподівалися, що після перемоги Німеччини відбудеться

Грудень 1942 р. Після важких боїв у північно-західному районі кавказького регіону валлонський легіон бере участь у параді. У центрі, на задньому плані, можна побачити лейтенанта Дегреля в касці. Зі зверненням до підрозділу виступає німецький генерал гірськострілецьких військ. Після того, як декількома місяцями пізніше легіон був включений до військ СС, ті, хто вціліли в ході цієї кампанії, часто фотографувалися з нарукавною нашивкою гірських єгерів («едельвейс») на правому рукаві. На передньому плані можна побачити другий варіант загонового прапора 3-ї роти Легіону – на білому тлі натурального кольору рука, захищена наручами, червоний бургундський хрест і вишитий золотом напис.

загальна перебудова всієї Європи. Що стосується добровольців з таких колоніальних країн, як Індія й Сирія, то націоналістичні мотиви грали для них першорядну роль.

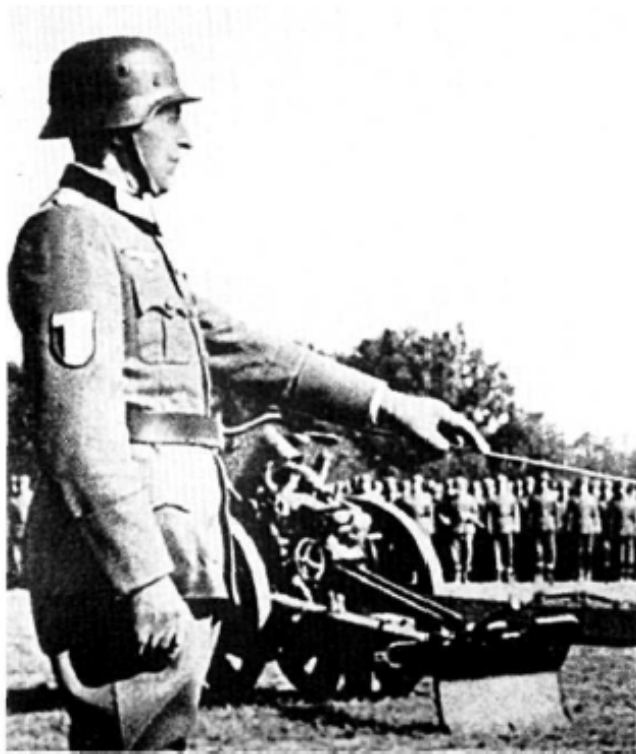
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ДОБРОВОЛЬЦІ

Легіон «Валлонія»

У своїй політиці на території окупованої Бельгії німці віддавали перевагу одній із двох найбільших національних груп – фламандцям. Коли Німеччина

вторглась на територію СРСР, багато бельгійців прийшли на вербувальні пункти, щоб взяти участь в «хрестовому поході проти більшовизму». Але якщо фламандські добровольці надходили в легіон СС, то валлонці в основному приймалися в армійські підрозділи.

Одним з перших добровольців став ватажок валлонської фашистської партії фашистів «Рекс» Леон Дегрелль. Як відомо політичному діячеві йому запропонували відразу звання лейтенанта, але він відмовився й наполіг на тому, щоб його записали як рядовий. Незважаючи на відсутність у минулому військового досвіду,

На рукаві першого командуючого LVF полковника Лабонне можна побачити виготовлену у Франції нашивку французького добровольця з напівкруглим нижнім краєм і білою смугою вгорі.

він на полі бою зумів заслужити підвищення по службі й чимало нагород, але, насамперед, він зумів стати «душею» цього невеликого підрозділу, домігшись над ним повної влади. Оскільки більшість добровольців у легіоні було рексистами, цей підрозділ не страждав від внутрішніх політичних розколів, що терзали інші формування такого роду.

Одержавши офіційну назву 373-го піхотного батальйону, цей легіон чисельністю в 600 чоловік був приданий 100-й єгерській дивізії¹ на південній ділянці російського фронту. Його перший великий бій відбулося в Громовій Балки під час радянського контрнасту-

пу взимку 1941 р. Триста бельгійців у цьому бої чинили опір значно переважаючим їхнім радянським військам. Вони втратили до 30% особового складу, але заслужили 35 Залізних хрестів і повагу своїх німецьких колег. Цей легіон брав участь у форсуванні Дніпра 2 листопада й провів зиму в долині Дінця. У березні 1942 м, втративши третину особового складу й 20 з 22 офіцерів, він був відведений з лінії фронту. Знову взяти участь у боях легіону довелося у травні в битві за Харків, а також у липні під час загального наступу німецьких військ, коли він був прикріплений до 97-ї піхотної дивізії². За місяць йому вдалося просунути на 800 км, не зустрічаючи серйозного опору, але коли легіон досяг радянських оборонних ліній на Кавказі, ситуація змінилася. З важкими боями легіон досяг Майкопа. Снову розбитий, він був виведений у Німеччину на реорганізацію. На той час Дегрелль уже одержав чин лейтенанта. Війська СС, які швидко розрослися і яким були потрібні для поповнення підходящі джерела боєздатних військ, поклали око на цей підрозділ, який спочатку відкинули. У червні 1943 р. знову відновлений легіон став офіційно частиною військ СС.

Єдиною відмінністю форми солдат легіону від звичайної уніформи вермахту було те, що вони носили на рукаві нашивку бельгійських національних кольорів з написом «Wallonie». Солдатам легіону дозволялося також носити нагороди, отримані ними під час Першої світової війни. Перша версія прапора легіону була чорного кольору із червоним бургундським хрестом. Пізніше прапор легіону й ротні прапори

¹ 100-а єгерська дивізія отримала свою назву 6 липня 1942 р., до цього вона носила ім'я 100-ї легкої піхотної дивізії. — *Прим. наук. ред.*

² 97-ї піхотної дивізії у вермахті ніколи не існувало. Була 97-а легка піхотна дивізія, яка з 6 липня 1942 р. стала називатися 97-ю єгерською дивізією. — *Прим. наук. ред.*

Офіцери LVF, що відбувають у Росію, носили стандартні, виготовлені в Німеччині нашивки добровольців, але більше вигадливої форми й із чорною смугою нагорі, на якій наносився напис «France».

стали білими із червоним бургундським хрестом і закованої в срібну зброю рукою.

«Легіон французьких добровольців»

У той самий час, коли створювався Валлонський легіон, у Франції був створений «Легіон французьких добровольців проти більшовизму» (Legion des Volontaires Francais contre le Bolshevisme), який одержав популярність як і LVF. Ініціатива формування легіону виходила не від уряду Віші, а

від фашистських партій, що перебували в Парижі, які забули про свої міжусобиці й створили об'єднаний Оргкомітет. Найвідоміший лідер французьких фашистів, Жак Доріо², став у LVF головним сержантом. Наприкінці жовтня 1941 р., після курсу підготовки в таборі Дебіця (Польща), LVF був спрямований у Росію й у якості 386-го посиленого піхотного полку, був включений в 7-у піхотну дивізію. Спочатку він складався із двох батальйонів – усього 181 офіцер й 2271

¹ Жак Доріо (1898 – 1945) – колишній член Виконкому Комінтерну й секретар французької федерації «Молодих комуністів». У 1934 створив і очолив Народну французьку партію (Parti Populaire Francais, НФП). Загинув у лютому 1945 р. – *Прим. наук. ред.*

Валлонські, французькі й хорватські добровольці з нашивками на правих і лівих рукавах під час студентського конгресу.

доброволець. 3-й батальйон прибув у Дебіцію місяцем пізніше. Першим, але не занадто блискучим, командуючим LVF був полковник Лабонне¹.

Бойове хрещення LVF одержав під Москвою під час радянського контрнаступу узимку 1941/42 р. LVF майже повністю втратив свій 2-й батальйон і був відведений із фронту, а Лабонне знятий із посади. Після цього 1-й батальйон майора Лакро й 3-й батальйон майора Демессінне використовувалися винятково в антипартизанських операціях у тилу групи армії «Центр». Тільки на-

прикінці 1943 р. на фронт прибув новий 2-й батальйон, а незабаром після цього три батальйони були знову об'єднані в повноцінний полк під командуванням полковника Едгара Пуа². LVF успішно воював з партизанами, поки влітку 1944 р. не виявився на шляху радянських військ, що наступали і переслідували відступаючі війська групи армій «Центр». На ріці Бобр бойова група з 300 легіонерів так завзято оборонялася, що офіційні радянські джерела повідомляли, що там боролися «дві французькі дивізії». Ті солдати легіону,

¹ Рожер Лабонне, полковник французької армії, був після закінчення війни арештований й у листопаді 1946 р. присуджений французьким судом до довічного тюремного ув'язнення. — *Прим. наук. ред.*

² Едгар Пуа (1889 - 1945) у серпні 1944 р. одержав звання оберфюрера військ СС. Професійний військовий, він під час Першої світової війни одержав орден Почесного легіону. Пуа загинув 5 березня 1945 р. будучи командиром 33-ї гренадерської дивізії військ СС. — *Прим. наук. ред.*

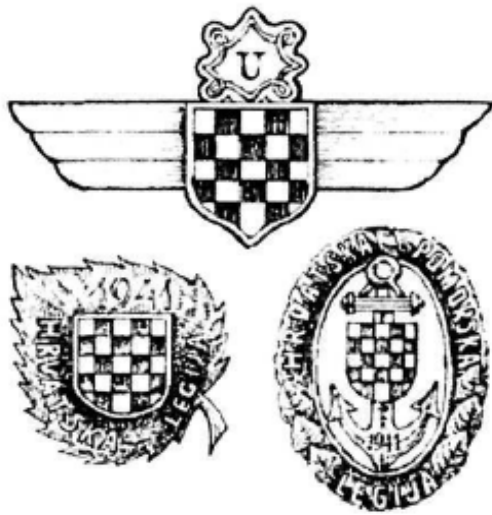
Італійські добровольці зенітних військ люфтваффе носили стандартну тропічну уніформу люфтваффе без національних емблем. Однак на оригінальному знімку можна розрізнити на петлицях формених кітелів традиційні для уніформи італійської армії срібні «зірки Савойї».

яким удалося вціліти, були відведені із фронту на відпочинок у район Грейфенберга (Східна Пруссія). Проти волі багатьох уцілілих солдат 1 вересня 1944 р. LVF був об'єднаний із французьким Добровольчим гренадерським полком СС (сформований в 1943 р. і також розбитий в 1944 р.) і французами із ВМФ, НСКК (Націонал-соціалістичний механізований корпус, нім. Das Nationalsozialistische Kraftfahrkorps – NSKK) і міліції в Добровольчу штурмову бригаду СС «Шарлемань». Згодом, на папері, вона перетворилася в 33-ю гренадерську дивізію військ СС «Шарлемань».

На рукавах німецької уніформи французи носили нашивку національних кольорів, звичайно німецького або, у ряді випадків, французького виробництва. Деякі також поміщали щит із триколом на

касках. У липні 1942 р. уряд Віші заснував Військовий хрест легіонера (*Croix de Guerre Legionnaire*) для нагородження французьких добровольців. Ця бронзова нагорода була такої ж форми й розміру, що й звичайний Військовий хрест, але в ній були відсутні перехрещені мечі, замість яких містився лавровий вінок.

В LVF було два варіанти прапорів. Перший являв собою звичайний квадратний триколом, на одній стороні якого жовтими буквами було вишито: «Legion des Volontaires», а на іншій – «Honneur et Patrie». Цей прапор був подарований LVF піклувальним комітетом, оскільки уряд Віші розглядало LVF тільки в якості «об'єкта суспільної користі». В 1943 р. уряд передав у дарунок легіону новий прапор, малюнок

Угорі – знак Хорватського військово-повітряного легіону, який носили на правій нагрудній кишені; він виготовлявся з посрібленого металу, шахова клітина – червоно-біла, літера U – чорна. Ліворуч – пам'ятний знак для вцілілих під Сталінградом солдат 369-го хорватського полку; виготовлявся з темно-сірого металу із червоно-білими шаховими клітинами, носився на лівій нагрудній кишені. Праворуч – знак Хорватського військово-морського легіону: шахові клітини на посрібленому металі. (Ричард Хук)

якого базувався на історичних прапорах французької піхоти, уведених в 1879 р. У кожному куті триколову розміщалися золоті вінки; на одній зі сторін золотими буквами було вишито «La France au 1er Regiment de la Legion des Volontaires Francais», а на іншій «1941 – 42 Djukowo» й «1942 – 43 Beresina». Кожен батальйон також мав власний прапор.

«Африканська фаланга»

Після висадки союзників у Французької Північної Африки (операція «Торч») із всіх північноафриканських територій Франції під суверенітетом Віші й окупацією військ «вісі» залишився тільки Туніс. Після висадки режим Віші почав спробу створити добровольчі формування, які могли б нести

службу разом з італо-німецькою армією. Про створення цього з'єднання під дивною назвою «Legion Impériale» було оголошено 22 листопада 1942 р. Перший і єдиний його підрозділ – «Африканська фаланга» (Phalange Africaine), яка складалася з 300 французів й 150 мусульман-африканців – був створений 8 січня 1943 р. (Пізніше чисельність французів скоротилася до 200). Після тримісячної підготовки фаланга була придана 754-му піхотному полку 334-ї німецької піхотної дивізії, що діяла в Тунісі. Побувавши при ділі, фаланга була перейменована в «LVF en Tunisie» і проіснувала під цією назвою до капітуляції військ «вісі» на початку травня.

Солдати фаланги носили уніформу колоніальних військ з каскою й шинеллю Африканського корпусу.

Добровольці з інших країн Західної Європи

Багато добровольців з «германських» країн воліли вступати в ряди вермахту, а не у війська СС, але оскільки з них не формували національні підрозділи, їхня чисельність залишається невідомою. Відомо тільки, що загальна чисельність голландців становила від 800 до 1000 солдатів.

У липні 1944 р. одне з націоналістичних воєнізованих формувань у Фландрії – Vlaamse Wacht – одержало уніформу німецької армії зі стандартними знаками відмінності замість своєї темно-синьої форми. Спочатку чотири таких батальйони (загальною чисельністю в 3000 солдатів) збиралися використати для оборони фламандської території від наступаючих військ союзників. Через деякий час більшість особового складу цих батальйонів було відправлено на радянсько-німецький фронт на з'єднання з 27-й фламандською дивізією СС «Лангемарк». Частина особового

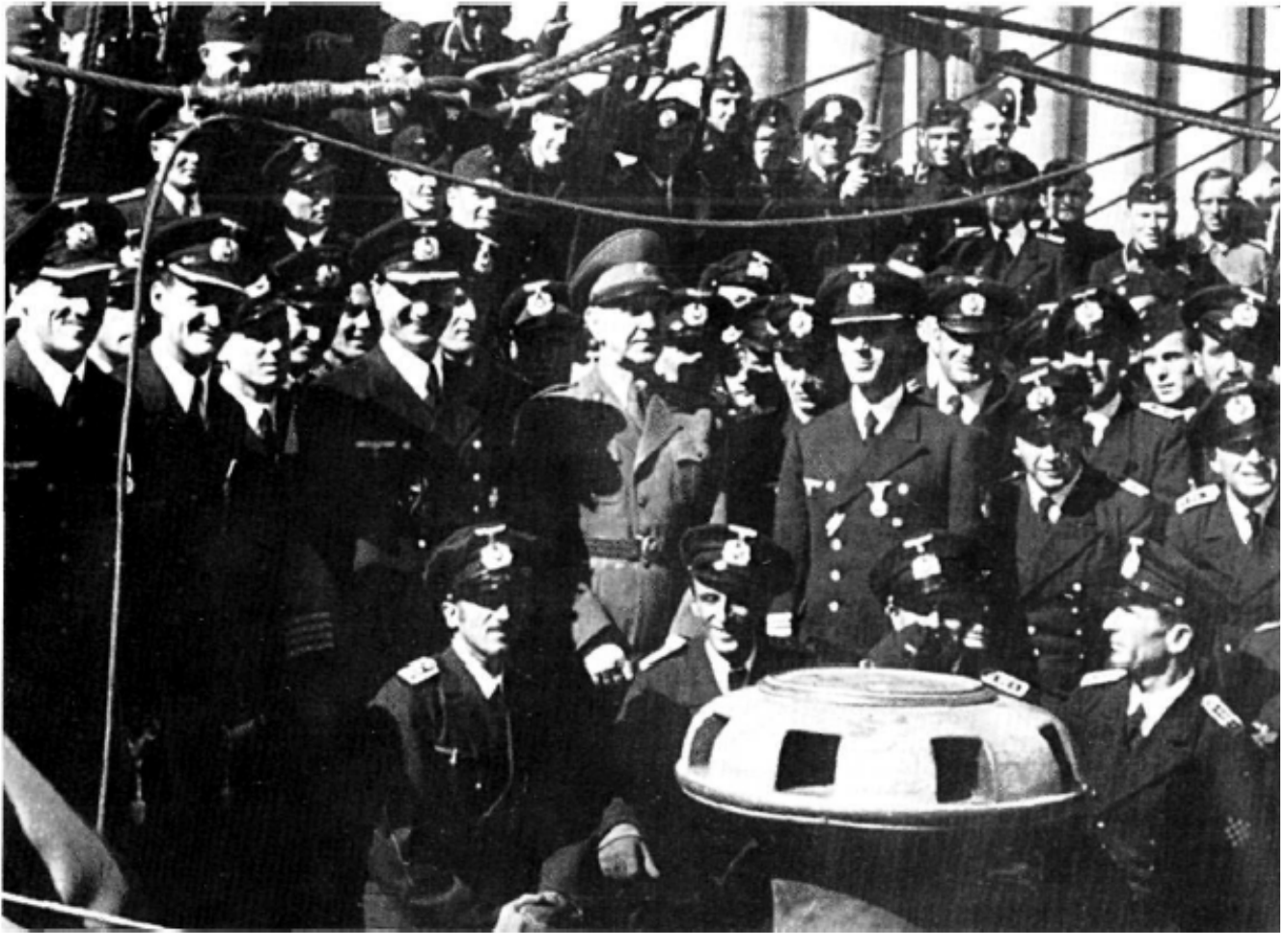
Хорватські добровольці зі складу 369-го полку присягають на вірність фюреру й поглавнику. На їхніх касках видні емблеми в хорватську «шахову» клітинку.

складу брала участь в Арнемському бою в складі декількох німецьких бойових груп. Вони носили уніформу німецької армії з такою ж національною емблемою на лівому передпліччі, які використовувалися фламандськими есесівцями. Правда, очевидно, носити такі емблеми було занадто небезпечно, через ту особливу ненависть, яку учасники Бельгійського опору відчували до цих колабораціоністів.

З липня 1943 р. військово-морський флот Німеччини також здійснював набір моряків у Західній Європі. За приблизними підрахунками, з Голландії на службу у флот надійшло 1500 добровольців, з Норвегії – близько 500, а із Фландрії – близько 300. Вони приєд-

нувалися до німецьких екіпажів або окремо, або невеликими групами. Теоретично, вони могли носити національні емблеми, але фотодоказів існування такої практики не збереглося. У випадку з датськими моряками є свідчення, що деякі колишні члени SS Freikorps Danmark зберегли обшлагі своєї морської уніформи.

Набір добровольців з окупованих країн ішов й у люфтваффе. Двома головними «національними групами» були тут італійці й фламандці. Після перемир'я, укладеного Бадольо в 1943 р., багато італійців вступили в ряди вермахту, щоб продовжувати війну. Мала місце безуспішна спроба створити підрозділ під назвою «Aviazione Legionaria Italiana». Згодом, на чолі з Муссоліні

Анте Павелич (у центрі) з хорватськими моряками на узбережжя Чорного моря. На рукаві офіцера, що сидить праворуч, добре видна національна емблема. Її ж можна розглянути й у деяких інших моряків. На офіцері, який стоїть праворуч від поглавника, можна побачити хорватську медаль за хоробрість.

була створена Італійська Соціальна республіка, були створені нові збройні сили на основі італійських військовополонених, які утримувались тоді в Німеччині, у той час як ще 90 000 італійців було набрано в німецькі підрозділи. Серед цих останніх найбільш значну групу становили 50 000 солдатів, що увійшли в зенітні підрозділи люфтваффе, і 20 000 добровольців військ СС. Добровольці-зенітники служили в основному в тих підрозділах, які направлялися на італійський фронт – 4-й, 19-й, 20-й й 25-й зенітних дивізіях, а також в 3-й, 18-й та 22-й зенітних брига-

дах. Деяка кількість колишніх парашутистів з дивізій «Фольгоре» та «Нембо» увійшли в 4-у парашутну дивізію люфтваффе. Крім того, частина італійців увійшла в деякі технічні підрозділи, наприклад, такі як два батальйони 200-го полку зв'язку люфтваффе. Оскільки вони не утворювали цілком національні підрозділи, італійські добровольці не носили національних знаків відмінності, хоча вони часто міняли деякі елементи німецької уніформи на італійські еквіваленти. Наприклад, замість німецьких петлиць вони носили зірку Савойї.

Льотчики-лейтенанти Хорватського військово-повітряного легіону. Під нагрудним орлом люфтваффе можна помітити крилатий знак Легіону, а над орлом – знак пілота хорватських ВВС.

Після вторгнення союзників в 1944 р., прикріплене до Люфтваффе фламандське допоміжне ополчення «Влаамсе Фабріек Вахт» (із червня 1943 р. «Вахт бригаде»), що складалося із чотирьох батальйонів, було перетворене в зенітний підрозділ. На збережених фотографіях непомітно, щоб солдати цього підрозділу носили національні знаки розрізнення, за винятком деяких, які носили пам'ятний значок Толленнере – фламандського есесівця, що загинув під час облоги Ленінграда. Так звана Фламандська зенітна бригада включала легкоозброєну групу із шести батарей для боротьби з літаками й важкоозброєну групу із чотирьох батарей. Вона не

брала участь у бойових діях на території Бельгії, але була переведена в Голландію, де частина особового складу побувала в бою під Арнхеймом як наземні війська. Пізніше вона відійшла в Німеччину, де приймала участь в боях при обороні Рейну, а потім у Баварії.

БАЛКАНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЦІ

У червні 1941 р. переважна більшість країн Південно-Східної Європи були союзниками Німеччини. До цих країн відносилися: Румунія, Угорщина, Болгарія, Словаччина й Хорватія. Всі ці країни, за винятком Болгарії, посилали контингенти своїх військ для боїв на Російському фронті або для забезпечення безпеки на Балканах. Хорватія, як новоспечена незалежна держава, не могла послати свої війська, але надала три легіони добровольців.

Хорватський легіон

Через десять днів після початку кампанії в Росії поглавник (вождь) Незалежної держави Хорватія Анте Павеліч призвав хорватських добровольців вступати в частини, які мали боротися на стороні Німеччини. Легіон складався із трьох піхотних батальйонів, кожний з яких містив у собі чотири піхотних, штабну, протитанкову роти й роту важкої зброї. Один з батальйонів цілком складався з мусульман Боснії-Герцеговини. Пізніше до Легіону, який німці називали *Verstärken Kroatischen Infanterie Regiment 369* – 369-й хорватський посилений піхотний полк, був доданий артилерійський дивізіон, який складався із трьох батарей 105-мм

Генерал Андрій Власов виступає на перших зборах КОНР, що відбулися в Празі в грудні 1944 р. Він одягнений у світло-сірий кітель, який носився тільки ним, із золотими торочками та без знаків розрізнення. На передньому плані генерали Жиленков і Малишкін. Всупереч звичайній практиці, нашивки РОА розташовані в них на правих руках.

гармат¹. Після підготовки в Доллерс-хейме полк був приданий 100-й єгерської дивізії, що діяла на південній ділянці Східного фронту².

Легіон добре показав себе в боях проти партизанів у районі Полтави й під час настання на Харків. Під час зимового контрнаступу російських військ в 1941/42 рр. боровся в районі Сталіно, а в 1942 р. брав участь у наступі 6-ої німецької армії від Воронежа до Сталінграда. 31 травня ОКВ поздоровило хорватів із захопленням 5000 полонених. Наприкінці липня – початку серп-

ня вони вели завзяті бої під Калачем, забезпечуючи переправу через Дон. 25 вересня 100-а єгерська дивізія ввійшла в Сталінград, якому призначено було стати братською могилою бійців дивізії. Хорвати боролися на найважчих ділянках периметра, включаючи оборону тракторного заводу «Червоний Жовтень». Лише деякі хорватські добровольці були евакуйовані, інші загинули або були захоплені в полон.

На формі німецької армії хорвати носили емблему із зображенням 25 червоних і білих клітинок під написом «Hrvatska». На головних уборах замість німецького орла вони носили золотий овальний знак з буквами «NDH» (що розшифровується як «Незалежна держава Хорватія»).

Хорватський військово-повітряний легіон

Легіон складався з ескадрильї винищувачів, що використовувала «Мессершмітти» Bf. 109 й ескадрильї бомбардувальників, які складалася з літаків «Дорньє» Do. 17. Ці ескадрильї були придані понад штат формуванням люфтваффе й позначалися як 15. (Kroatische)/JG 52 та 15. (Kroatische)/KG 53³. Вони боролися на різних ділянках радянсько-німецького фронту. Бомбардувальники робили нальоти на Москву, а винищувачі досягали Кавказу. Першим хорватським добровольцем, який заслужив Залізний хрест 1-го класу, був льотчик-винищувач лейтенант Мирошевич. Одержавши 46 перемог у повітрі, він став провідним асом військово-повітряного легіону⁴. У середині 1944 р. хорватські льотчики повернулися на батьківщину⁵, щоб взяти участь у боротьбі з

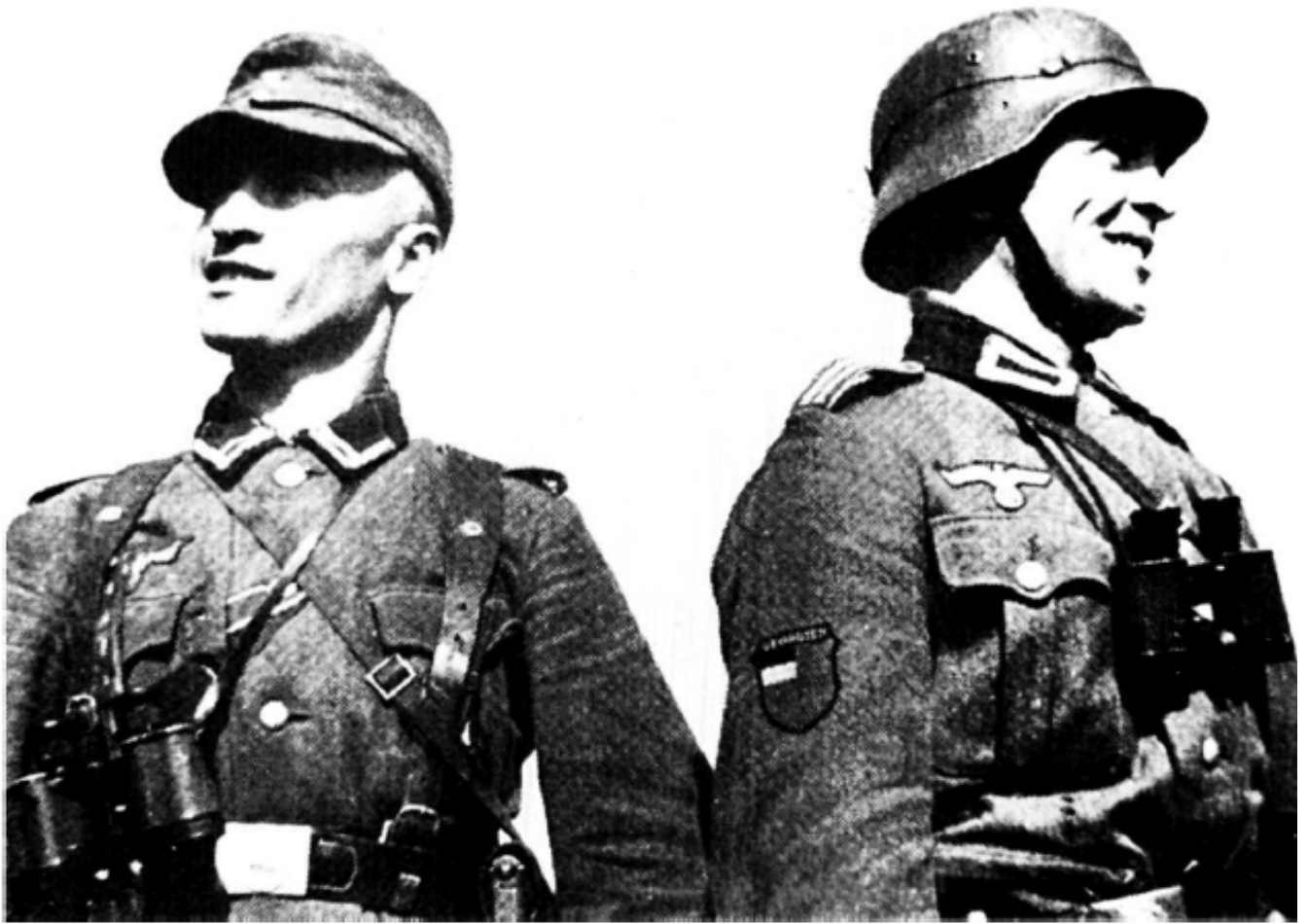
¹ Першим командиром полку став полковник Іван Маркулі. – *Прим. наук. ред.*

² Це відбулося 9 жовтня 1941 р. – *Прим. наук. ред.*

³ На чолі легіону стояв полковник Іван Мрак, ескадрильєю винищувачів командував підполковник Франьє Дзал, бомбардувальників – полковник Векослав Вечевич. – *Прим. наук. ред.*

⁴ Усього за період війни льотчики Легіону збили 113 радянських літаків. – *Прим. наук. ред.*

⁵ За період бойових дій Легіон втратив убитими 283 чоловіка, першим загиблими був капітан Ференчина, а другим – підполковник Дзал. Тим не менш втрати льотного складу були дуже низькими – 2 літаки та 5 пілотів. – *Прим. наук. ред.*

Першими національними групами радянських добровольців, які ввійшли у вермахт у вигляді організованих підрозділів, були легіони, набрані із представників народів Кавказу й Середньої Азії. На фотографії – старший сержант і молодший із Грузинського легіону, вони носять червоні петлиці з білим кантом, спеціально призначені для Східних легіонів. На молодшому лейтенанті видна грузинська нашивка червоного кольору із чорною й білою смужками й погони. На сержанті ми бачимо стрічку Знака відмінності для східних народів 2-го класу. За аналогією із Залізним хрестом вона просмикнута в петлицю мундира. Більше дюжину батальйонів Грузинського легіону були послані на фронт. Один з них – 823-й – закінчив свою службу в складі гарнізону острова Гернсі.

партизанами, яка на той час уже перетворилася в повномасштабну війну.

Хорватські льотчики носили уніформу й знаки розходження люфтваффе, які доповнювалися знаком із крильми й національною символікою. Якщо цей знак був з металу, то його носили на правій нагрудній кишені, якщо ж він був шитим - те на правому рукаві.

Хорватський військово-морський легіон

Муссоліні бажав, щоб Італія безперешкодно панувала в Адріатичному морі. Він установив «протекторат» над хорватським Адріатичним узбережжям і виступав проти формування хорватського Військово-морського флоту. Таким чином, Хорватський військово-морський легіон прибув на фронт, не

маючи у своєму розпорядженні ніяких плавзасобів. У цей підрозділ увійшло близько 1000 добровольців, але вони змушені були задовольнятися 60-тма легкими суднами – в основному рибальськими, водотоннажність яких становило від 10 до 20 тонн – кинутими радянськими рибалками. Ця імпровізована флотилія, погано споряджена й ще гірше збройна, виконувала завдання з охорони узбережжя Чорного й Азовського морів, хоробро й рішуче вступаючи в бій з більш важкими й краще озброєними радянськими кораблями¹. Після скинення Муссоліні в 1943 р. і виходу Італії з війни Хорватія сформувала невеликий флот з конфіскованих італійських суден. В Адріатичному морі, також під німецьким прапором діяло кілька німецьких кораблів зі змішаними або повністю хорватськими екіпажами, які боролися під німецьким прапором. Моряки носили форму німецького ВМФ зі звичайними національними нашивками.

Хорватські дивізії в складі вермахту

Після розгрому 369-го піхотного полку під Сталінградом був створений новий підрозділ, що продовжив його традиції. 13 березня 1943 р. Павеліч оголосив про створення добровольчої дивізії², який був привласнений номер 369. Хоча особовий склад цієї дивізії майже повністю був хорватським, бага-

то офіцерів і сержантів були німцями, а командував дивізією німецький генерал Нейдхольдт³. Дивізія складалася з 369-го та 370-го піхотного й 369-го артилерійського полків. Спочатку її планувалося відправити в Росію, але зростаюча необхідність у силах для боротьби з партизанами Тіто привела до того, що дивізія була відправлена в Югославію⁴. Наприкінці 1943 р. було ухвалене рішення про створення другої хорватської дивізії – 373-ї піхотної дивізії (вона складалася з 383-го й 384-го піхотних й 373-го артилерійського полків) – під командуванням німецького генерала Еміля Цельнера⁵. Третя хорватська дивізія була створена в 1944 р., і їй був привласнений номер 392⁶. Вона складалася з 846-го й 847-го піхотних й 392-го артилерійського полків. Обидві ці дивізії також використовувалися проти партизанів Тіто.

Особовий склад цих дивізій носив німецьку військову уніформу, хорватські головні убори й такі ж знаки розрізнення на рукавах, що й старий Легіон.

СХІДНІ ДОБРОВОЛЬЦІ

Через кілька тижнів після початку російської кампанії відбувся один з найбільш дивних феноменів Другої світової війни – вступ перших сотень тисяч радянських громадян доб-

¹ Офіційно в документах Легіон називався 23-ю мінною флотилією. Першим командиром Легіону був капітан 2-го рангу Арідро Вілкіан, а потім його замінив капітан 1-го рангу Степан Руменович. – *Прим. пер.*

² Дивізія почала формуватися 21 серпня 1942 р. в Штокерау, поблизу Відня. – *Прим. наук. ред.*

³ Генерал-лейтенант Фріц Нейдхольд командував дивізією з 1 вересня 1942 р., 5 жовтня 1944 р. його змінив генерал-лейтенант Георг Рейніке. – *Прим. наук. ред.*

⁴ У кінці війни дивізія відійшла до Австрії та здалася в Клагенфурте британським військам. – *Прим. наук. ред.*

⁵ 373-я піхотна дивізія була сформована 6 січня 1943 р. у таборі Дьоллерсхейм. – *Прим. наук. ред.*

⁶ 392-а піхотна дивізія була сформована 17 серпня 1943 р., нею також командував німецький генерал – Ганс Мікль. – *Прим. наук. ред.*

Два унтер-офіцери (ліворуч) і рядовий (у центрі), на формі яких можна побачити петлиці й погони, призначені для добровольців азіатських і кавказьких легіонів. На фотографії показана їхня зустріч із Верховним муфтієм Єрусалима. На синьо-червоно-зелену нашивку Азербайджанського легіону впав світловий відблиск, що заважає розглянути білий півмісяць і зірку на центральній червоній смужці.

ровольцями в німецьку армію. За іронією долі, через расові забобони нацистів, Верховне командування вермахту виступало проти набору добровольців зі слов'ян. Проте, він тривав і досяг вражаючого розмаху. Ми ніколи не зможемо довідатися точні цифри, але автори, які заслуговують довіри, стверджують, що у вермахті служило до півтора мільйона радянських громадян – що еквівалентно чисельності трьох груп армій. Багато хто з них не буде цікавити нас у цій роботі, оскільки вони входили в з'єднання військ СС або різні місцеві ополченські й поліцейські формування. Але навіть і при цьому залишаються дві великі групи, які потрап-

ляють у поле нашого зору – «хівіс» і «Східні війська».

Майже з найперших днів кампанії окремі радянські дезертири й полонені пропонували свої послуги німцям для служби в допоміжних підрозділах. Їхня загальна чисельність залишається невідомою, але ці «хівіс» (*HiWi*, від *Hilfswillige* – добровільні помічники) нараховували як мінімум кілька сотень тисяч чоловік. Це були водії, кухарі, санітари, які заміняли на цих посадах німців. При необхідності «хівіс» і самі могли брати в руки зброю. Спочатку вони зберігали радянську військову форму (без знаків розрізнення), а пізніше стали одержувати форму вермах-

На лейтенанті Дудангінському з Азербайджанського легіону ми бачимо червоні петлиці з білим кантом і вузькі офіцерські погони східного легіону. Стрічка в петлиці – від срібного Знака відмінності для східних народів 2-го класу, яким нагороджувалися представники східних народностей.

ту. Зазвичай єдиним їхнім знаком розрізнення були наруканні пов'язки з написом *Im Dienst der Deutsche Wehrmacht* («На службі німецького вермахту»).

Друга категорія «Східні війська» (*Osttruppen*) включала весь особовий склад, інтегрований у підрозділи вермахту. Зазвичай їх зводили в батальйони, які називалися Східними (*Ostbataillonen*).

Перші такі підрозділи організовувалися в обхід офіційних наказів, за «особистою ініціативою» командирів німецьких підрозділів. Основна частина набиралася не з росіян, але з інших національностей СРСР – прибалтів, українців, кавказців, козаків і т.п. (Важливо не забувати, що Радянський Союз тіль-

ки здавався монолітним для західного оглядача, але на ділі він являв собою імперію, що складалася із численних етнічних груп, серед яких домінували «великороси», що населяли центральні області країни. Навіть зараз, не говорячи вже про 40-ві рр., багато хто із цих меншостей почувають себе пригніченими й керованими іноземцями. З етнічної й історичної точки зору, між московітами й народами Кавказу не більше спільного, ніж між поляками й іспанцями.)

Основним завданням цих допоміжних військ було забезпечення безпеки в тилу. У листопаді 1941 р. у групі армій «Центр» були створені перші шість батальйонів, для яких була використана назва «Східні війська», а незабаром після цього Верховне командування вермахту дозволило створювати такі формування, щоправда, з рядом обмежень: чисельність кожного такого батальйону не повинна була перевищувати 200 солдатів, а використовуватися вони повинні були тільки для охорони. Однак незабаром після цього кілька поліцейських батальйонів, набраних у Прибалтиці, були кинуті на посилення слабких ділянок на фронті групи армій «Північ». До кінця 1941 р. був відданий наказ про створення декількох азіатських і кавказьких легіонів – «Східних легіонів» (*Ostlegionen*), які були відразу ж прирівняні до Легіонів європейських добровольців.

Улітку 1942 р. було визнано необхідним упорядкувати уніформу й знаки розрізнення, які використовувалися Східними військами. Відразу можна сказати про те, що ця спроба не увінчалася успіхом. Причини цього очевидні. Ці підрозділи ніколи не несли спільну службу в складі великих з'єднань, а були розкидані по всьому фронту. Особовий склад набирався із зовсім різних джерел, і обмундирування відбивало

цю неймовірну розмаїтість. Деякі солдати носили уніформу вермахту, але застарілого зразка, інші носили сильно поношену радянську уніформу. Хтось носив «національні» знаки розрізнення, а хтось – суміш із національних і німецьких знаків. Були й такі, на формі яких можна було побачити елементи обмундирування царської армії. Та «вільна» манера, з якою створювалися ці підрозділи, приводила до хаосу в області постачання й змушувала використовувати настільки різноманітні знаки розрізнення.

Планувалося, що будуть використатися три види петлиць. Один вид був призначений для росіян й українців, інші – для азійських і кавказьких легіонів, і ще один – для козаків. Було й два типи погонів: один – для росіян, українців і козаків, а іншої – для Східних легіонів. Все це, разом зі стандартними німецькими знаками розходження, використалося безладно, часто змішуючись один з одним.

Для кожної національності були розроблені нашивки й кокарди національних кольорів. На думку німців, східні добровольці не мали права носити *Hoheitsabzeichen* – німецького орла зі свастикою в лапах. Такої честі могли бути визнані гідними тільки німці. Розроблений як альтернатива нагрудний знак являв собою ромб із укладеної в нього свастики й двома стилізованими крилами. Знак був сірого кольору й на сірому тлі. На практиці він використовувався дуже рідко. Набагато частіше можна було побачити або німецького орла, або взагалі відсутність якого-небудь знаку.

Для нагородження представників східних народів була уведена нагорода (п'яти ступенів), оскільки вважалося, що вони не можуть нагороджуватися власне німецькими нагородами. Проте багато хто все-таки одержував німець-

На цьому унтер-офіцері ми бачимо знаки розрізнення встановленого зразка, а на правому рукаві – нашивку «Bergkaukasien Legion» (який згодом був розділений на Північнокавказький й Азербайджанський легіони). На нашивці: на синім тлі три жовтих голови Цербера з'єднуються в одній крapiці, утворюючи окружність.

кі нагороди, а в 1944 р. ця практика була офіційно дозволена.

15 грудня 1942 р. для контролю за цими підрозділами, які швидко збільшувалися, була створена Інспекція східних військ. Очолити її доручили генералові Гельміху, якого в січні 1944 р. замінив генерал Кестрінг – саме в цей час інспекція була перейменована в Інспекцію добровольчих формувань. Ця інспекція займалася організацією підготовки нових підрозділів, які зазвичай

Генерал-інспектор східних військ генерал Гельміх є присутнім на навчаннях підрозділу Туркестанського легіону. Азіатські добровольці носили тропічну уніформу німецької армії зі стандартними синьо-сірими на жовтувато-коричневому тлі петлицями й нагрудними знаками відмінності. На головних уборах вони також носили німецькі знаки розрізнення.

являли собою піхотні батальйони, хоча серед них також були й кавалерійські ескадрони, саперні батальйони й артилерійські загони. Але Інспекція не здійснювала тактичне командування цими підрозділами на полі бою. Кожне з них було підлегле якому-небудь німецькому підрозділу або на лінії фронту, або в тилу. Кожна штаб-квартира німецької армії або армійської групи в Росії містила в собі й штаб східних військ. У Маріямполі на території Литви була заснована військова академія для підготовки східних офіцерів.

У порівнянні із цією Інспекцією набагато могутнішою рушійною силою зі

створення подібних підрозділів була неординарна людина, чия особиста харизма вдихнула життя в грандіозний рух російських добровольців. Мова йде про колишнього радянського генерала Андрія Власова. Це був відомий командир, який приймав участь в обороні Києва й Москви. Власову вдалося переконати німців, які захопили його в полон, що він, як і багато інших представників вищого офіцерського складу, готовий співробітничати з ними для скинення сталінського режиму. Завдяки підтримці деяких осіб усередині німецької армії Власов зумів створити Комітет, який у грудні 1942 р. опубліку-

Типове козаке формування вермахту. Уніформа й головні убори козаків відрізняються розмаїтістю, але всі вони озброєні традиційною шапкою.

вав так званий «Смоленський маніфест». У ньому вперше було сформульоване бажання багатьох сотень тисяч колишніх червоноармійців боротися разом з німцями для звільнення своєї країни від комуністичної диктатури.

На початку 1943 р. для позначення всіх батальйонів і загонів східних добровольців почали використати позначення «Русская Освободительная армия» (скорочено РОА). Однак необхідно підкреслити, що ця розрізнена маса підрозділів ніколи не являла собою армію в сенсі її організації, незважаючи на те, що в Дабендорфе було створено щось на зразок «духовної» штабквартири з 7 радянських генералів й 70

полковників. Це командування ніколи на практиці не поширювало свою юрисдикцію на всі Східні батальйони.

Протидія планам Власова й РОА йшло із двох сторін. Певні німецькі структури були настроєні негативно стосовно всіх слов'ян і не довіряли їм. Що стосується добровольчих підрозділів національних меншостей (українців або жителів Кавказу), те вони боролися за звільнення своїх країн від російського правління й зовсім не були зацікавлені в «російському» командуванні. Німецькі супротивники Власова наполягали на розформуванні всіх Східних батальйонів, використовуючи як довід зведення про дезертирів з рядів РОА.

Ці добровольці в дійсності могли й не бути козаками, але на німецьких шинелях вони носять козачі петлиці із зображенням перехрещених пік. На їхніх головних уборах стандартні німецькі орел і кокарда.

До початку 1943 р. вони майже домоглися успіху, але їх осягла невдача, коли Інспекція східних військ змогла продемонструвати, що чисельність східних добровольців становить, як мінімум, 427 000 солдат, що становило чисельність майже 30 німецьких дивізій. З погляду здорового глузду втрачати таких ресурсів було б нерозважливо. Проте через побоювання зіштовхнутися з масовим переходом на сторону супротивника було ухвалене рішення посилати добровольців в окуповані країни Західної й Південної Європи.

На початку 1944 р. на Заході вже перебувало 72 Східних батальйонів, а Маріямпольська академія була переведена у Францію, у Конфлан. (На єдину британську територію, що піддалася окупації – на острови Ла-Маншу - був посланий ряд цих, позбавлених коріння, підрозділів. На Гернсі був спрямований 823-й грузинський Східний батальйон, а в Джерсі – 643-й батальйон, що, незважаючи на нашивки РОА, у дійсності був українським.) Оскільки ці війська спеціально набиралися для боротьби з комуністичним режимом, перекинення на Захід стало для них жорстоким ударом. Тому немає нічого дивного в тім, що серед цих підрозділів були зареєстровані випадки відкритої непокори й бунту. Опинившись вічно з англо-американським вторгненням, ці підрозділи боролися без усякого ентузіазму.

Власову так і не вдалося перебороти підозрілість добровольців неросійських національностей. Вихідці з Азії й з Кавказу робили рішучу протидію його мріям про створення РОА. Що стосується українців, то вони навітьувели термін «Українське визвольне військо» або «УВВ» як колективне позначення для всіх розкиданих по різних місцях українських батальйонів і загонів. (При відсутності лідера, який володів би енергією й характером Власова, УВВ залишилася армією тільки за назвою.) Коли 14 листопада 1944 р. Власов з Комітет звільнення народів Росії (КОНР), крім росіян до нього примкнула тільки одна етнічна група – калмики.

Докладно описати таку велика кількість невеликих і розкиданих по різних місцях підрозділів представляється неможливим. Тільки в самому кінці війни було створено кілька дивізій східних добровольців. Ми навіть не маємо у своєму розпорядженні пе-

ревірений список східних батальйонів. За, імовірно, неповним німецьким списком, у червні 1943 р. уже було в наявності 68 таких батальйонів, один полк і 122 роти. В американському списку 1945 р. налічується 180 східних батальйонів і три східних полки, але не фігурують дивізії, які, як відомо, існували. Виходячи з наших завдань, ми розділимо тут ці підрозділи по національностях або за національними групами. Це дозволить нам побачити розходження в підходах німців стосовно різних етнічних груп. Як приклад можна привести той факт, що перша козака дивізія була сформована вже в 1943 р., а перша російська дивізія – лише в 1945 р. Крім сухопутних військ, набір особового складу на Сході здійснювали німецький флот і люфтваффе. Нам практично нічого невідомо про моряків-добровольців. Що стосується люфтваффе, то у звіті Інспекції зі східних ВПС (*Ostflieger*), яку очолював генерал Ашенбреннер, згадуються 300 000 солдат, набраних у СРСР. Цих солдатів переважно використовували як обслуговуючий персонал на німецьких аеродромах, але до кінця війни 50 000 уже несли службу в зенітних підрозділах. Кілька невеликих літних підрозділів будуть окремо розглянуті нижче.

Східні легіони

Першими добровольцями, які стали повноправними військовослужбовцями вермахту, були представники азійських і кавказьких народів СРСР. Їхні території лежали нижче тієї частини Радянського Союзу, яку Німеччина мала намір окупувати навечно. Тому заохочення їхніх націоналістичних настроїв не могло привести до зіткнення інтересів. Насильно включені в Російську імперію всього кілька поколінь назад, во-

У цих солдатів видні козацькі петлиці й дозволений, але такий, що рідко зустрічається на фотографіях, нагрудний знак, який солдати Східних військ носили замість німецького орла – із зображенням свастики в ромбі зі стилізованими крилами.

ни продовжували зберігати сильні націоналістичні почуття, на яких можна було зіграти. І мусульмани, і православні рівною мірою мали сильні підстави для протистояння комунізму. Крім того, їх показне «звільнення» Німеччиною повинне було спонукати інші народи Азії й Близького Сходу, які перебували в колоніальній залежності, бачити в Німеччині потенційного союзника проти британського колоніального гніту.

На Кавказі й у радянській Центральній Азії проживали численні етнічні групи, але німці поєднували їх тільки під двома збірними назвами: «кавказці» – ті, хто жив по обидва боки Кавказької гірської гряди, і «туркмени», під якими малися на увазі всі азійські племена від Волги до самих віддалених азійських степів. Коли в листопаді 1941 р. 444-а німецька охоронна дивізія включила у свої ряди перших таких добровольців, то вони були згруповані в

На цій церемонії врочистого богослужіння донських козаків ми бачимо на них забавну суміш німецької уніформи й форменого одягу царської армії. Сині кашкети із червоною околицею й тасьмою й сині галіфе із червоними лампасами нагадують традиційний костюм донських козаків. Мундири на козаках – німецькі, з декількома варіантами козачих петлиць.

Turkoman Bataillon 444 та Caucasian Bataillon 444.

30 грудня ОКВ віддало наказ про формування різних легіонів з добровольців цих національностей. Протягом 1-ї половини 1942 р. спочатку чотири, а потім і шість легіонів були повністю інтегровані у вермахт, одержавши той же статус, що і європейські легіони. Спочатку вони розміщувалися в Польщі. Туркестанський легіон, розташований у Легіоново, містив у собі козаків, киргизів, узбеків,

туркменів, каракалпаків і представників інших нечисленних народностей. *Мусульмансько-Кавказький легіон* (пізніше перейменований в *Азербайджанський Легіон*) розташовувався в Желдні. Північнокавказький легіон, який включав у себе представників 30 різних народів Північного Кавказу, перебував у Весолі, *Грузинський легіон* – у Кружині, *Вірменський легіон* – у Пулаві, а *Волзько-татарський легіон* – у Желдні. У Легіоново при штабі командуючого Східними легіонами в Польщі перебувала школа для підготовки унтер-офіцерського складу (унтер-офіцерів у цих легіонах називали «групенфюрер») і офіцерів («зугфюрерів» й «компанієфюрерів», що відповідало званням лейтенанта й капітана).

Відповідно до проведеної політики, ці легіони в бойових умовах ніколи не об'єднувалися. Як тільки вони завершували свою підготовку в Польщі, їх окремо відправляли на фронт. Першим діючим підрозділом став 450-й (Туркестанський) Східний батальйон, яким командував колишній командир 444-го Туркменського батальйону майор Майер-Мадер. 450-й та 452-й батальйони (Туркестанського легіону) покинули Польщу навесні 1942 р. Восени 1942 р. на фронт була відправлена наступна частина підрозділів. У неї ввійшли: 781 – 784-й Східні батальйони (Туркестанського легіону); 795-й та 796-й (Грузинського легіону); 800 – 802-й (Північнокавказького легіону); 804-й та 805-й (Азербайджанського легіону); 808-й та 809-й (Вірменського легіону).

Друга група покинула район підготовки навесні 1943 р. Вона складалася зі Східних батальйонів: 785 – 789-го (Туркестанського легіону); 797 – 799-го й 822-го (Грузинського легіону); 803-го (Північнокавказького легіону); 806-го, 807-го, 817-го, 818-го (Азербайджанського легіону); 810 – 813-го (Вірменського легіону); 825–827-го (Волзько-татарського легіону).

Третя хвиля з відправлена на фронт у другій половині 1943 р. У неї входили наступні Східні батальйони: 790 – 792 (Туркестанського легіону); 814 – 816 (Вірменського легіону); 819 та 820 (Азербайджанського легіону); 823 та 824 (Грузинського легіону); 828–831 (Легіону Волзьких татар); 835–837 (Північнокавказького легіону).

Наприкінці 1943 р. Командування Східними легіонами в Польщі було розформовано. Підсумком його роботи було формування 14 Туркестанських, 8 Азербайджанських, 7 Північнокавказьких, 8 Грузинських, 9 Вірменських й 7 Волзько-татарських батальйонів. Усього було сформовано 53 батальйони загальною чисельністю понад 50 000 чоловік, відправлених спочатку в Росію, а потім у Західну Європу. Але Польща була не єдиним місцем, де формувалися такі національні підрозділи. Після зимових боїв 1941/42 р. 162-а німецька піхотна дивізія, якою командував відомий фахівець із Центральної Азії генерал фон Нідермайер¹, була відкликана із групи армій «Центр». Нідермайер одержав наказ перетворити своє формування в центр підготовки Східних легіонів. Із травня 1942 р. по травень 1943 р. він займався цією діяльністю, розмістивши свою штаб-квартиру в українському містечку Миргороді.

Більшість батальйонів, які пройшли підготовку в 162-й дивізії, не одержували свій номер, як це було у випадку з батальйонами, сформованими в Польщі. Замість цього вони одержували номер того батальйону німецького полку, до складу якого їх включали. До початку 1943 р. їх посилали тільки в ті полки, які воювали на південній ділянці радянсько-німецького фронту. Згодом

Донські козаки, яких можна відрізнити за червоно-синім нашивкам, носили погони Східних військ, але петлиці й нагрудні орли німецької армії.

їх стали посилати також у центральну і північну ділянки. У приведеному списку указується, у які батальйони (через дріб указується № батальйону й потім № полку) розподілялися групи солдатів з різних легіонів:

Туркестанський легіон – I/29, I/94, I/295, I/370, I/371,

Азербайджанський легіон – I/4 горнострілецький, I/73, I/97 егерський, I/III, II/73, I/101 егерський,

¹ Автор трішки неточний. 162-а піхотна дивізія, якою командував генерал-лейтенант Герман Франке, була розгромлена у січні 1942 р. під Калініном. Штаб 162-ї (туркестанської) піхотної дивізії був сформований на базі залишків старої дивізії 21 травня 1943 р., а за 8 днів до цього її командиром був призначений генерал-майор, професор, доктор Оскар Ріттер фон Нідермайер. До цього ж, як пише автор, штаб займався підготовкою східних формувань. – *Прим. наук. ред.*

Російські добровольці в чині рядового й молодшого лейтенанта. На своїх пілотках солдати носили під орлом червоні на темно-синім тлі кокарди. Офіцери носили знаки розрізнення вермахту. Порівняйте прості чорні петлиці рядового зі срібним гудзиком і білою смужкою в центрі та офіцерські петлиці зі сріблястим кантом. На грудях офіцера ми бачимо не тільки офіційно забороненого орла, але й піхотний штурмовий знак. У петлиці – стрічка бронзового Знаку відмінності для східних народів 2-го класу. Крім того, ми бачимо в нього німецьку медаль за Східну кампанію 1941/42 р. – трохи дивна нагорода для добровольця (на фотографії офіцера медалі не видно. – Прим. ред.).

Північнокавказький легіон був винятком: 842-й, 843-й Східні батальйони,

Грузинський легіон – I/1 горнострілецький, II/4 горностілецький, I/9, II/198,

Вірменський легіон – II/9, I/125, I/198.

Наступні підрозділи перебували в процесі підготовки, коли в травні 1943 р. 162-а дивізія знову перетворилася в бойове формування:

Туркестанський легіон – I/71, I/79, I/129, I/375, I/113,

Азербайджанський легіон – I/50,

Грузинський легіон – III/9, II/125,

Вірменський легіон – III/73.

Штаб 162-ї дивізії зберіг кадровий німецький офіцерський склад, а от солдати були набрані з колишніх навчальних батальйонів Східного легіону. Це німецько-туркменське формування бу-

ло назване «Туркменською дивізією» й, відповідно до політики використання східних підрозділів, спрямовано з Радянського Союзу спочатку в Словенію, а потім в Італію, для боротьби з партизанами. Решту частину війни ця дивізія провела в Італії, де взяла участь у двох невеликих і млявих сутичках з регулярними військами союзників.

Іншим підрозділом, який складався з добровольців цих же національностей, було спеціальне з'єднання «Бергман»¹. Цей підрозділ складався із трьох батальйонів і домогся деяких успіхів – він був закинений у радянський тил на Кавказі.

Набагато більше таких підрозділів було сформовано для виконання допоміжних завдань у тилу німецької армії. Серед них виділяється бригада «Боллер» (Boiler), що складалася з 4 посиленних туркменських робочих батальйонів й одного запасного батальйону (усього 20 000 чоловік). Було також і десять інших допоміжних батальйонів для обслуговування артилерійських складів, забезпечення, будівництва й запасні – усього близько 10 000 чоловік. Загальна кількість окремих загонів для обслуговування артилерійських складів, постачання, саперно-будівельних завдань, будівництва залізниць досягала двохсот двох. 111 з них були сформовані з жителів Середньої Азії, 30 – із грузинів, 22 – з вірменів, 21 – з азербайджанців, 15 – з волзьких татар й 3 – з жителів Північного Кавказу.

З урахуванням всіх типів таких підрозділів загальна кількість добровольців, які несли службу в Східних легіонах, повинна була досягати, принаймні, 175 000 солдат. Кожному Східному легіону надавав підтримку Національний комітет, сформований з відомих націоналістично настроєних лідерів і визна-

ний німцями. Ближче до кінця війни, коли КОНР Власова став набирати ваги, ці Національні комітети стали агітувати за об'єднану Кавказьку визвольну армію й Національну туркестанську армію для захисту своїх автономій. Але все це залишилося тільки на стадії розмов.

Німці передбачали, що військовослужбовці Східних легіонів будуть носити особливі петлиці й погони. У спеціальному випуску пропагандистського журналу «Сигнал», присвяченого східним добровольцям, були опубліковані ілюстрації із зображеннями цих знаків розрізнення. Насправді ці погони й петлиці у війська так і не надійшли. На ілюстраціях у «Сигналі» були показані чорні петлиці з різними білими й срібними кантами й золотими «зірочками» для визначення звання й тонкою облямівкою різних кольорів для кожного легіону. Знаки розрізнення старшого офіцерського складу були оснащені національними геральдичними символами на тлі національних кольорів. Рівною мірою складними були й серії чорних погонів з кантами різних кольорів для кожного легіону. Звання представників унтер-офіцерського складу можна було визначати за допомогою поперечних галунів, а офіцерів – за широкими сріблистими галунами і золотими «зірочками».

На практиці ця система ніколи не використовувалася. Оскільки офіцери ненімецького походження рідко доростали до чину вище лейтенанта, а практично всі ротні командири були німцями, то знаки розрізнення для чинів вище капітана були просто зайві. Канти різних кольорів також не використовувалися. На практиці петлиці й погони були червоного кольору із системою просвітів і зірочок. Офіцерські погони

¹ Sonderverband Bergmann, назву можна перекласти як «Горянин». – *Прим. наук. ред.*

Унтер-офіцери з російських добровольців носили на лівих рукавах нашивки РОА. Деякі носили солдатські ремені. На головних уборах більшості з них ми бачимо тільки червоні на темно-синім тлі овальні кокарди. Але, принаймні, на одному з них можна помітити орла німецької армії.

були спрощені. Вони були схожі на ті, що використовувалися німецькими зондерфюрерами, з деякими відмінностями. Це говорило про небажання німців привласнювати цим офіцерам однаковий з німецькими офіцерами статус.

Кокарди й нашивки, використовувані в цих легіонах, проілюстровані на кольорових вклейках і чорно-білих ілюстраціях. Крім тих, що будуть докладно показані на вклейках, були й інші варіанти нашивок. Горнокавказький легіон, що згодом був розділений на Азербайджанський і Північнокавказький легіони, використовував нашивку у вигляді трьох жовтих, симетрично розташованих на синім тлі собачих голів. Ці голови, повернені вліво,

стикалися шиями в центрі, утворюючи коло. Це був символ міфічного чудовиська Цербера. Першим варіантом нашивки Туркестанського легіону був щит з верхньою чорною смужкою, на якій було написано *Turkistan*. По горизонталі поле емблеми ділилося на дві частини, верхня з яких була червоною, а нижня – синьою. У центрі емблеми перебувало зображення склепіння й горизонтально розташованої стріли. Волзько-татарський легіон також використовував варіант нашивки, що виглядала як синьо-сірий овал з жовтою облямівкою. У центрі емблеми перебувало склепіння з вертикальною стрілою. Зверху жовтими буквами було написано *Idel-Ural*, а внизу – *Tartar Legion*.

Круглі кокарди на головних уборах мали таку ж комбінацію кольорів, що й нашивки.

Калмики

Хоча вони й не входили в Східні легіони, калмики – один з народів СРСР – і тому їх логічно розглянути тут же.

Перші калмицькі підрозділи були створені штабом 16-й німецької мото-піхотної дивізії після того, як у ході літнього наступу 1942 р. була окупована столиця Калмикії – Еліста. Ці підрозділи називалися по-різному: Калмицьким легіоном (Kalmuck Legion), Калмицьким з'єднанням д-ра Долла (Kal-mucken Verband Dr. Doll) – за іменем творця, – Калмицьким кавалерійським корпусом. Статус цього підрозділу відрізнявся від статусу Східних легіонів. Практично, це був «добровольчий корпус» зі статусом союзної армії й широкою автономією. В основному він складався з колишніх червоноармійців, якими командували калмики-сержанти й офіцери. Єдиним німецьким підрозділом був невеликий загін зв'язку. Таким чином, калмики не значилися в списках Східних батальйонів.

Чисельність Калмицького кавалерійського корпусу продовжувала збільшуватися навіть після того, як німці залишили калмицькі степи. На 31 серпня 1943 р. у нього входили: I група (1-й, 4-й, 7-й, 8-й, 18-й ескадрони); II група (5-й, 6-й, 12-й, 20-й, 23-й ескадрони); III група (3-й, 14-й, 17-й, 21-й, 25-й ескадрони); IV група (2-й, 13-й, 19-й, 22-й, 24-й ескадрони). 9-й, 10-й, 11-й, 15-й й 16-й ескадрони були залишені в себе вдома, у тилу радянських військ, для проведення партизанських операцій.

Спочатку калмики боролися в себе будинку проти партизанських загонів, контрольованих НКВД, потім вони від-

Російський доброволець, тільки що нагороджений бронзовим Знаком відмінності для східних народів 2-го класу. На його уніформі немає ні російських добровольчих, ні німецьких знаків розрізнення.

ступили на захід разом з німецькими військами. В основному вони використовувалися для боротьби з партизанами й патрулювання, а на фронт посилали тільки у випадку гострої потреби. Ці частини були придані ряду німецьких охоронних дивізій. Постійний відступ привів їх, зрештою, у Польщу, де до кінця 1944 р. їхня чисельність складала близько 5000 чоловік. Радянський зимовий наступ 1944/45 р. застав їх далеко від Радом, а в самому кінці війни вони були реорганізовані в Нойгаммері. Як уже згадувалося, калмики були

На цій фотографії генерал Власов, одягнений у шинель і кашкет своєї уніформи, яка не мала аналогів, обходить стрій Східного батальйону. На крайньому праворуч солдати можна побачити німецьку каску зразка 1916 р.

єдиними з неросійських східних добровольців, хто приєднався до КОНР Власова.

Незважаючи на свій специфічний статус, вони ніколи не носили якунебудь певну уніформу. Очевидно, вони використовували стару німецьку форму в сполученні з такими національними деталями одягу, як хутряні шапки. Невідомо, чи носили вони національні нашивки або кокарди.

Козаки

Хоча спочатку козаки не перебували в такому привілейованому положенні, як добровольці із Середньої Азії, проте

їхні легіони були офіційно визнані частиною вермахту. Дуже швидко козаки привернули увагу німецького командування як найбільш підготовлені й лояльні добровольці.

У серпні 1941 р. цілий козацький полк Червоної Армії в повному складі разом зі своїми офіцерами перейшов на сторону німців. Це підрозділ, яким командував майор Кононов, спочатку став називатися 102-м козачим батальйоном (Kosacken Abteilung 102), потім – 600-м Східним козачим батальйоном і, нарешті, 5-м Донським козачим полком. Багато інших більш дрібних козачих частин було напівофіційно організовано німецькими з'єднаннями та міс-

цевою військовою владою. До кінця 1941 р. охоронним дивізіям було дозволено створювати козачі сотні, а подальший їхній набір був затверджений особисто Гітлером у квітні 1942 р. На той час уже багато німецьких мобільних формувань створили свої власні козачі допоміжні підрозділи. Значна кількість козаків була набрана для боротьби з партизанами, у тилкових районах груп армій. Найбільш значним і єдиним по-справжньому автономним підрозділом був полк Кононова, якому вдалося домогтися гарних результатів у боротьбі проти партизанських загонів у Білорусі. Не дивно, що ідея зводити сотні в полки й більші формування знайшла під собою ґрунт.

Перший такий полк – полк фон Юнгшульца – вступив у бій у районі Ачікулака влітку 1942 р. і діяв досить успішно. У вересні німецький кавалерист генерал-майор Гельмут фон Панвіц зробив поїздку по козачих регіонах з метою вивчення можливостей для створення повноцінної козачої дивізії. Будучи призначеним командуючим козачими частинами¹, він ставив перед собою завдання евакуювати численні козачі родини, які втікали від наступаючої Червоної Армії, і заснувати козачий стан – спочатку він був створений у Польщі, а потім переведений у Північну Італію².

У березні й квітні 1943 р. фон Панвіц зумів сконцентрувати кілька великих козачих підрозділів. Це були полки фон Юнгшульца й Лемана із групи армій «Південь» і полки Кононова й Вульфа із групи армій «Центр». Перекинені в Млаву – навчальний табір у Польщі – ці й інші більш дрібні групи

Російський льотчик з невеликого військово-повітряного підрозділу КОНР. На його кашкеті видна овальна кокарда (червоний на синім тлі із зовнішньою срібною облямівкою), які носили на кашкетах офіцери люфтваффе. Ми бачимо на ньому німецькі лейтенантські петлиці й російські погони старшого лейтенанта.

були реорганізовані у двохбригадну 1-у козачу дивізію. В 1-у бригаду входили: 1-й Донської, 4-й Кубанський та 2-й Сибірський козачі полки, в 2-у – 3-й Кубанський, 5-й Донської й 6-й Терський козачі полки. У вересні 1943 р., відповідно до нової політики ви-

¹ Панвіц 1 червня 1943 р. був офіційно призначений командиром 1-ї козацької дивізії. – *Прим. ред.*

² Автор переплутав два козацьких формування: 1-у козацьку дивізію Панвіца та Козацький стан, очолюваний похідним отаманом Павловим (а потім Домановим). Панвіц до створення стану ніякого відношення не мав. – *Прим. ред.*

Група українських добровольців присягає на вірність перед німецьким і національним жовто-блакитним із чорним «тризубцем Св. Володимира» прапорами. На касках можна бачити розділену по діагоналі синьо-жовту емблему.

користання Східних військ, 1-а козача дивізія була перекинена в Югославію для боротьби з партизанами Тіто. Високий бойовий дух дивізії й той факт, що партизани були комуністами, допомогли перебороти розчарування, викликане неможливістю боротися з радянськими військами. До кінця 1943 р. дивізія продовжувала перебувати в Югославії, але вона була розділена на 1-у й 2-у козацькі дивізії, які разом із частинами корпусного підпорядкування стали основою для XI козачого корпусу¹.

Проти партизанів козаки боролися довго й завзято. В операціях такого роду вони домоглися більших успіхів, чим німці. У важкодоступних балканських районах використання коней давало з'єднанню більшу тактичну гнучкість. Коли Червона Армія ввійшла в Югославію (також як і війська Болгарії, яка перейшла на сторону союзників) козаки, нарешті, одержали можливість вступити в бій з регулярними радянськими частинами.

Наприкінці 1944 р. корпус був перейменований в XV козачий кавалерій-

¹ Автор дещо неточний. Дивізія Панвіца була 4 листопада 1944 р. передана на час війни до складу військ СС. Наказом 25 лютого 1945 р. вона була розгорнута в XV кавалерійський корпус військ СС (1-а й 2-а козацькі дивізії та пластунська бригада), командиром якої був назначений Панвіц. – Прим. ред.

ський корпус СС, але ця трансформація відбулася тільки на папері. Ні офіцери, ні солдати не прагнули переходити у війська СС, тому назви й номери підрозділів залишилися без змін. Цей корпус – найбільше формування Східних військ – продовжував збільшуватися. Пластунська бригада, що складалася із двох полків, була сформована на базі старого 5-го Донського козацького полку. Доповнена різними дрібними частинами, вона утворила нову 3-ю козацьку дивізію. Незадовго до кінця війни 630-й піхотний козацький полк, який ніс службу на Атлантичному валу, був також включений в 3-ю дивізію. Варто додати, що крім цього, чимало інших невеликих козацьких підрозділів несли службу в різних частинах німецької армії.

Панвіц гаряче підтримував носіння козаками їхнього традиційного одягу. Це був типовий для нього прояв розуміння й симпатії до своїх добровольців, що зробило його дуже популярним серед них. Перш, ніж завершилася війна, він був навіть обраний похідним отаманом – вищий чин у козацькій ієрархії, який традиційно зберігався тільки для царя¹.

Козацька форма передбачала два види папах. Перша – висока папах – збережена із царських часів. Донські козаки носили чорні папахи із червоним верхом, а сибірські козаки – білі з жовтим верхом. Іншим типом головного убору була невисока кубанка, уведена в 1936 р. у Червоній Армії. Кубанські козаки носили чорні кубанки із червоним верхом, а терські – чорні із блакитним верхом. Зверху на Дінці нашивалися перехресні сріблені або білі шнури. Козаки носили також головні убори німецького й радянського зразка.

Легіон «Вільна Індія» ніколи не використовувався для ведення бойових дій в Африці та Середземноморській зоні. Однак його солдати постачалися тропічною уніформою й носили шорти.

Серед інших предметів національного одягу збереглися: бурка – важка щільна накидка для верхівкової їзди із прямими плечима, що виготовляється із чорної вовни верблюда або козла; башлик – сукняний гострий каптур, що надягається в непогоду поверх якого-небудь головного убору, що має довгі кінці для обмотування навколо шиї; черкеска – традиційний верхній одяг, прикрашений на груди газирями (фальшивими трубками для патронів). Галіфе для верхівкової їзди могли бути сірими німецьких або традиційними для козаків – темно-синіми. За кольором лампасів можна було визначити приналежність козака до певного війська. Червоні лампаси шириною в 5 см носили донці; червоні лампаси шириною в 2,5 см – кубанці; сибірські козаки носили жовті лампаси шириною в 5 см, а терці – чорні лампаси шириною в 5 см із синьою торочкою. Спочатку кокарди були круглими із двома перехресними білими піками на червоному тлі. Такими ж минулого й петлиці в бійців

¹ Дане твердження автора не має нічого спільного з дійсністю: похідний отаман – не чин, а посада, і її ніколи не займав імператор. – *Прим. ред.*

Сержант люфтваффе навчає групу індійських добровольців стрільбі з 20-мм зенітної гармати. На добровольцях можна побачити тюрбани й головні убори, прийняті в німецькій армії. Мундири й головні убори кольору хакі, які використовували ці підрозділами, що входять до складу Африканського корпусу, мали різні відтінки.

козачих частин. Надалі для офіцерів увели великі, а для солдатів – невеликі овальні кокарди, кольори яких варіювалися залежно від війська.

Козаки носили нашивки різних видів. Ранні моделі нашивок були такої ж форми, як й в іноземних легіонів, з назвами «Терек», «Кубань», «Дон» на верхній чорній смужці. Такі смужки з написами розташовувалися поверх горизонтальних смуг чорного, зеленого й червоного кольору (Терек); жовтого, блакитного й червоного (Дон); жовтого й зеленого (Кубань). Пізніші зразки були простішими. Замість назв, написаних арабськими буквами, вони містили в собі тільки дві початкові букви назв війська на кирилиці поверх щита, розділеного по діагоналі на чотири частини. Кольори сегментів на щитах нашивок були наступними: верхній і нижній – червоні, бічні – сині (Дон); верхній і нижній – червоні, бічні – чорні (Кубань); верхній і нижній – сині, бічні – чорні (Терек). Нашивки для сибірських козаків з'явилися в останню чергу. Во-

ни містили в собі три початкових букви на кирилиці поверх верхнього і нижнього – жовтого й синього бічних сегментів.

Ця, досить складна, система в подальшій практиці часто не використовувалася. На своїх головних уборах багато козаків носили німецькі значки, включаючи черепа, для тих, хто служив у бронетанкових формуваннях. Петлиці вони могли використовувати як стандартні німецькі, так і козацькі, а іноді й розроблені для східних легіонів і російських добровольців. Погони також були змішаного типу. Дійсного стандарту не було, а екзотика вважалася нормою. Галіфе з лампасами, хутряні й вовняні шапки, традиційні шашки й кинджали сусідили із сучасними деталями німецької й радянської уніформи й озброєння. У двох полках – 5-му Донському й 2-му Сибірському – були навіть медалі для нагородження полкового зразка.

Прибалтійські добровольці: сухопутні війська

Хоча найбільш відомі ті добровольці з Естонії, Латвії й Литви, які служили у військах СС, багато солдатів із цих країн несли службу й у німецьких сухопутних військах, і в люфтваффе.

Через кілька тижнів після вторгнення німецьких військ у СРСР добровольці з окупованих Латвії й Естонії стали записуватися в місцеві поліцейські підрозділи. У ході зимового наступу радянської армії в 1941 р. деякі із цих підрозділів опинилися на лінії фронту. Ті з них, які добре виявили себе в бойових умовах, були включені в німецьку армію й постачалися німецькою уніформою. На початку 1943 р., коли були створені Латвійський й Естонський Легіони СС, практично всі прибалтійські

добровольці, багато хто з яких були ветеранами армійських підрозділів, виявилися в складі військ СС.

Восени 1941 р. у складі вермахту було сформовано шість естонських охоронних загонів. Пізніше вони були переформовані в три Східних батальйони (658-й, 659-й та 660-й) і одну Східну роту (657-ю). Найбільшу популярність серед цих підрозділів придбав 658-й Східний батальйон, яким командував естонець Альфонс Ребане, що одержав за відмінність у боях Рицарський хрест. Улітку 1944 р. Ребане був переведений у війська СС, де прийняв командування полком 20-ї гренадерської дивізії військ СС (естонської №1)¹.

Ми також можемо ідентифікувати кілька латиських піхотних батальйонів та 672-й Латиський східний саперний батальйон, а також безліч невеликих загонів, таких, наприклад, як 652-й загін забезпечення й сім будівельних батальйонів.

У січні 1944 р., коли німецька армія відступала уздовж Балтійського узбережжя, обергруппенфюрер СС Еккельн запропонував Верховному командуванню створити в Латвії й Естонії автономні уряди. Нові маріонеткові уряди повинні були оголосити мобілізацію чоловіків 1904-1923 років народження й тим самим закласти основу майбутніх національних армій – фактично, нових частин вермахту. Ця цинічна ідея була схвалена, після чого в лютому 1944 р. були створені так звані полки прикордонної охорони (*Grenzschutz-Regiment*), що одержали спорядження й озброєння від вермахту.

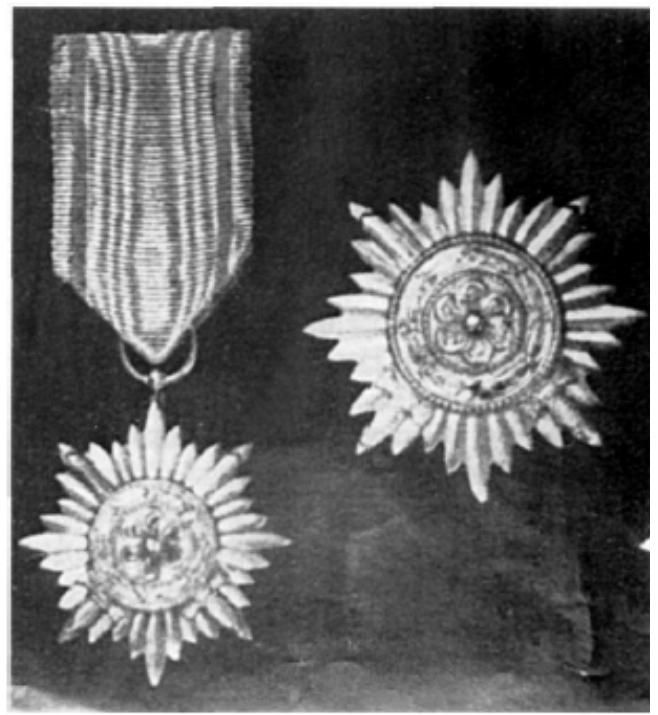
Шість латиських полків були відправлені на фронт майже одночасно.

На цій фотографії зображений доброволець Добровольчого Арабського легіону в німецькій тропічній уніформі; у верхній частині лівого рукава видна на рукавна нашивка легіону. Носіння у якості головного убору тюрбана обов'язковим не було.

Погано споряджені й навчені, вони понесли такі великі втрати під Дюнабургом і Плескау, що між липнем і вереснем їх довелося розформувати. Кожен полк нараховував у своїх рядах по 2700 солдатів. Спочатку полки були зібрані в бойову групу «Еккельн», а потім розкидані по різних німецьких дивізіях: 81-ю, 87-ю, 132-ю, 215-ю піхотними й 388-ю навчальною. Після розформу-

¹ У кінці війни Альфонс Ребане (1908-1976) отримав звання штандартенфюрера військ СС. Рицарським хрестом він був нагороджений 23 лютого 1944 р., а 9 травня він єдиний серед естонців отримав Рицарський хрест із дубовим листям. Він здався у полон англо-американцям і в числі інших прибалтійських націоналістів уник видачі радянській владі та поселився в Німеччині. – *Прим. ред.*

Срібний Знак відмінності для східних народів «За заслуги» 2-го класу, без мечів (ліворуч) на зеленій стрічці з білими смугами; такий же срібний Знак відмінності для східних народів 1-го класу мав форму зірки й кріпився на шпильці. Знизу фотографії Знака відмінності для східних народів "За хоробрість" 2-го класу на зеленій стрічці із червоними смугами; такий же Знак 1-го класу мав форму зірки й кріпився на шпильці.

вання цих полків найбільш боєздатні солдати були включені до складу 106-го гренадерського полку СС, який входив до складу 19-ї гренадерської дивізії військ СС (латиської №1).

Шість естонських полків (загальною чисельністю 38 000 чоловік) виявили себе дещо краще. Із чотирьох з них, з доданням німецької артилерії, дивізіонних частин і штабом розформованої 13-й польової дивізії (ВПС), була сформована 300-а дивізія спеціального призначення, також відома за назвою Естонська прикордонна дивізія. Ця дивізія чисельністю в 20 000 чоловік була найбільшим формуванням на всьому Нарвському фронті й повинна була прикривати найбільшу ділянку. Розділена на «Північну» (2-й та 4-й естонські прикордонні полки) і «Південну» бригади (3-й та 6-й прикордонні полки), 18 вересня ця дивізія прийняла на

себе важкий удар 2-ї радянської ударної армії. Дивізія була відкинута й розбита на окремі групи, які продовжували боротися серед боліт й обмілин Чудського озера.

Єдиною допомогою німецької армії з боку литовських добровольців було формування будівельних батальйонів. Особовий склад цих батальйонів носив нашивки з жовтими, зеленими й червоними смужками.

Прибалтійські добровольці: люфтваффе

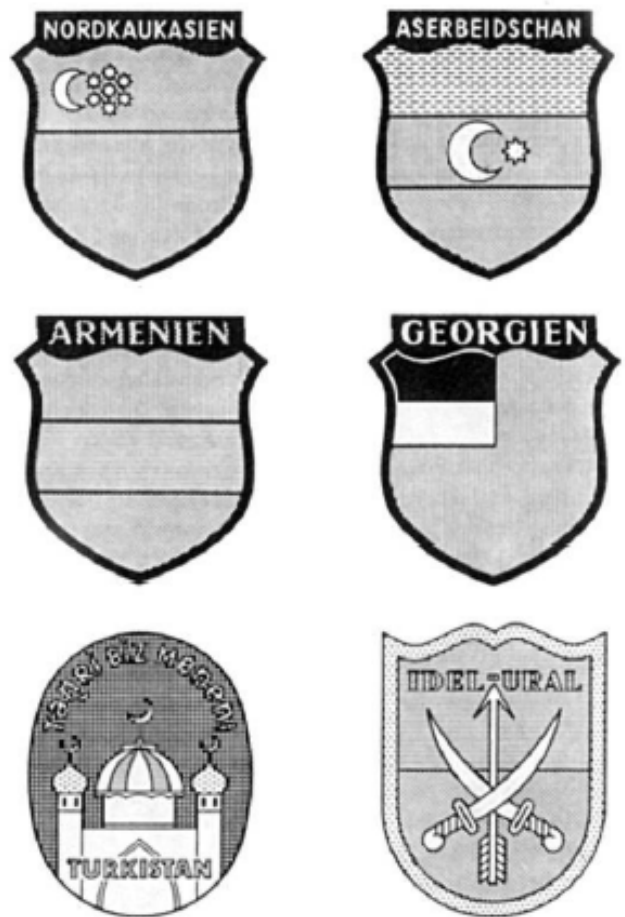
У червні 1942 р. підрозділ, відомий як розвідувальна ескадрилья морської авіації «Бушманн», став набирати у свої ряди естонських добровольців. У наступному місяці вона стала 15-ю розвідувальною ескадрильєю морської авіації 127-ї авіагрупи. Згодом вся група

стала естонською. На гідропланах «Арадо» вони патрулювали Фінську затоку. У жовтні 1943 р., після того як фортуна відвернулася від Німеччини, підрозділ було переформовано в 2-у нічну бойову групу (*Nacht Schlacht Gruppe*). Ці «нічні бойові групи» були підрозділами, призначеними для атак на наземні цілі. Вони мали на озброєнні застарілі машини – приводом було те, що темрява є для них самим надійним прикриттям. Чотири ескадрильї (на їхньому озброєнні склалися He.50 та FWC-VE) з 2-ї бойової групи діяли на Курляндському фронті, в основному в районах Йохві, Рахкли, Таллінна й Лібави. Зрештою, у зв'язку з нестачею пального й запчастин, цей підрозділ у жовтні 1944 р. було розформовано. Але до цього багато льотчиків зуміли втікти на територію нейтральної Швеції, набиваючись по чотири людини у свої древні біплани.

У березні 1944 р. з латвійських добровольців була сформована 12-а нічна бойова група. До серпня в неї входило вже три ескадрильї. На озброєнні групи склалися такі літаки, як «Буккер» Bu. 131, «Арадо» Ar. 66 й «Гота» Go. 145. До складу так званого Латиського авіаційного легіону входив 385-й зенітний дивізіон, що ніс службу в Ризі. У жовтні 1944 р. цей дивізіон був розформований.

Крім цих підрозділів, 6000 латиських та естонських юнаків було набрано як допоміжний персонал люфтваффе й відправлено до Німеччини. Вони несли службу, в основному, на адміністративних і технічних посадах, але деяких записували й у зенітні підрозділи. Вони носили уніформу Гітлерюгенда з нарукавними пов'язками національних кольорів.

Латиські й естонські добровольці, що служили в сухопутних військах та у люфтваффе, носили на уніформі такі ж

Зразки нашивок деяких Східних легіонів. «Північний Кавказ»: верхня частина – зелена, нижня – червона, малюнок – білий; «Азербайджан»: кольори (зверху вниз) – синій, червоний, зелений, малюнок – білий; «Вірменія»: кольори (зверху вниз) – червоний, темно-синій, жовтогарячий, напис – жовтогарячий; «Грузія»: червоний із чорно-білим крижем; «Туркестан»: блакитнувато-зелений з білою мечеттю, темно-синіми деталями на центральному куполі, інші куполи й півмісяці – жовті, напис унизу – темно-синій, угорі – жовтий; Волзько-татарський легіон: верхня половина – темно-синя, нижня – зелена, облямівка й букви – жовті, центральний малюнок – білий.

нашивки, як й їхні земляки, що служили в СС. Звичайно ці нашивки були німецького виробництва, але іноді зустрічалися й такі, що злегка відрізнялися – місцевого виробництва. Деталі могли бути різними, але латиські нашивки були в основному червоними, з білими, пересіченими посередині смугами, а естонські склалися з горизонтальних або діагональних смуг блакитного, чорного й білого кольорів.

Світлі папахи зустрічалися досить часто. Цей козацький унтер-офіцер носить установлені петлиці й погони. За російською традицією нашивки на його погонах пришиті ближче до гудзика.

Російські добровольці

Хоча серед всіх народностей СРСР німці були готові визнати союзниками росіян у саму останню чергу, значна їх кількість служила у вермахті. При фо-

рмуванні Східних батальйонів ряд з них був укомплектований росіянами, хоча, імовірно, у їхніх рядах перебували й українці, і білоруси. До таких батальйонів ставилися: 263, 308, 601–620, 627–650, 653, 661–666 та 674-й – усього 54 батальйони.

План Гітлера передбачав тотальне знищення російських націй, і німцям важко було примиритися з найменшим натяком на націоналізм усередині російських підрозділів. Першим прикладом прояву такого націоналізму було антипартизанське ополчення, яке діяло в районі Орла – Курська¹. Цей підрозділ під командуванням Броніслава Камінського заслужив похмуру репутацію. Цей набір, у який входили представники різних національностей, називав себе «Русской освободительной народной армией» (РОНА), але більше відомий за назвою «Бригада Камінського», а пізніше позначався як 29-а гренадерська дивізія військ СС.

Інший, більш респектабельний експеримент здійснювався групою армій «Центр». В 1942 р. тут був сформований підрозділ, який одержав назву «Русская национальная народная армия» (РННА). Німцям вона була відома й під іншими назвами, серед яких були – «Остіндорфська бригада» – за назвою міста, у якому вона розміщала, і «Експериментальний підрозділ Центр» – оскільки це був експериментальний проект групи армій «Центр». У неї входило шість батальйонів, а командиром був колишній радянський генерал Боярський². Незвичайним для східних військ було те, що всі поса-

¹ РОНА формувалася на базі Локотського автономного округу, центром якого було місто Локоть Брянської області. – *Прим. пер.*

² Останнє звання Володимира Ілліча Боярського (1901 – 1945) в РСЧА – полковник, звання генерал-майора він отримав уже в збройних силах КОНР у 1945 р. Із січня 1942 р. він командував 41-ю стрілецькою дивізією, а в червні 1942 р. був узятий у полон. – *Прим. пер.*

ди в цьому формуванні, включаючи офіцерські, займали росіяни. Вони носили, в основному, уніформу Червоної Армії без знаків відмінності. У грудні 1942 р. обговорювалася можливість відправки цієї бригади на фронт, але оскільки німці не були схильні довіряти росіянам, було вирішено розділити бригаду й посилати її на фронт побатальйонно. Це рішення викликало глибоке розчарування тих росіян, які мріяли про національну армію, союзну рейхові.

Як уже казалося, ця ідея була знову висунута генералом Власовим. Незважаючи на невдачу експерименту із РННА й ворожість, яку можна було зустріти як серед німців, так і серед радянських добровольців неросійських національностей, Власов виступив зі своїм «Смоленським маніфестом» і висунув програму військово-політичної пропаганди. З 1943 р. назва «Русская освободительная армія» (РОА) можна було чути все частіше й частіше, а Власов всіма став чітко асоціюватися у якості її лідера. Нарешті, у жовтні 1944 р. йому було дозволено створити «уряд у вигнанні» у вигляді «Комітета освобождения народов России» (КОНР). На папері німці дали дозвіл на створення армії, що складає з п'яти дивізій, а практичні кроки зі здійснення цього проекту почалися після першого публічного виступу КОНР у Празі 14 листопада 1944 р.

Насправді, як уже описувалося, ця армія нічого собою не представляла. Ситуація на фронті, який тріскався по всіх швах, не дозволяла сконцентрувати розкидані Східні батальйони або перекинути тисячі російських рабів, які були вивезені в Німеччину для роботи у військовій промисловості. Доводилося набирати солдат із числа «свіжих» радянських дезертирів і військовополонених, які, природно, не мали тієї мотивації, яка була характерна для ранніх

Ще один приклад неймовірного змішання деталей уніформи козачих добровольців демонструє ця група терських козаків, що дають клятву вірності перед прапором свого підрозділу.

добровольців. Набирали їх і з солдатів недавно розформованих російських дивізій СС, які нікому не вселяли особливої довіри. Це були: 29-а дивізія, що складалася в основному із горлорізів Камінського, і 30-а дивізія білоруських поліцаїв.

От із цього складу, який не обіцяв нічого гарного, й були набрані, нарешті, перші російські дивізії вермахту. Це були часи, коли сподіватися на те, що вдасться скинути Сталіна, було вже надто пізно. Радянська армія вже перебувала у воріт рейху. Цим дивізіям, сформованим у навчальних центрах Мюнсінгена й Хойберга, були присвоє-

Чин	Вихідці з Середньої Азії та з Кавказу	Росіяни, українці	Козаки
Рядовий			
Рядовий 1-го класу			
Капрал			
Сержант			
Старший сержант			
Старшина			
Молодший лейтенант			
Лейтенант			
Капітан			
Майор			
Підполковник			
Полковник			
Генерал-майор			
Генерал-лейтенант			
Генерал			

Погони й петлиці Східних військ

Народи Середньої Азії й Кавказу – червоні петлиці з білою тасьмою, нашивками й «зірочками». Погони від рядового до молодшого лейтенанта – сірого кольору із червоною облямівкою, білими нашивками й «зірочками»; від лейтенанта й до майора – з вузьким срібlistим инуrom і золотими галунами для капітанів і майорів.

Росіяни й українці – чорні петлиці, рядові й унтер-офіцерський склад – з білими просвітами, без облямівки; від лейтенанта до полковника – срібlistі просвіти й облямівка; для генералів – золотий просвіт, облямівка й гудзики. Погони чорні із червоною облямівкою для всіх чинів; для рядових й унтер-офіцерів луки й «зірочки» – білі; для чинів від лейтенанта до полковника – червоні просвіти й золоті «зірочки»; для генералів – золотий зигзаг і срібні «зірочки».

Козаки – погони такі ж, як у росіян й українців. Червоні петлиці з білими перехрещеними піками; на петлицях всіх рядових і сержантів темно-зелена облямівка, а у всіх офіцерських чинів – біла.

ні назви 600-ї та 650-ї моторизованих дивізій. Третя дивізія до кінця війни перебувала в стадії формування. Крім того, були сформовані кілька невеликих підрозділів: запасна бригада, технічний батальйон й офіцерська школа.

КОНР також мав у своєму розпорядженні свій крихітний підрозділ авіації. До грудня 1943 р. у складі люфтваффе була створена 1а східна ескадрилья (російська). Цей невеликий підрозділ мав у своєму розпорядженні застарілі типи німецьких літаків і захоплених радянських машин. У липні 1944 р. воно було розформовано. Авіація КОНР під командуванням генерала Мальцева номінально містила в собі три ескадрильї (винищувачів, легких бомбардувальників і літаків розвідки), зенітний полк, парашутний батальйон і батальйон зв'язку. Наскільки все це відповідало реальній дійсності, залишається невідомим.

У січні 1945 р. КОНР мав 50 000 солдат. 28 січня було офіційно оголошено, що російські дивізії більше не є частиною німецької армії, а перебувають під прямим командуванням КОНР. Цей факт ще раз підкреслив те, що ці нещасні нікому не потрібні, і немає нічого дивного в тім, що погано споряджені й навчені дивізії звернули свою злість проти німців. Після ряду боїв у Сілезії деморалізована 1-а дивізія КОНР під командуванням генерала Буняченко 7 травня підтримала повсталих чехів у Празі – тих, які не бажали мати нічого спільного з комуністами. Вони розраховували на те, що в такий спосіб зможуть завоювати прихильність союзників, але це були даремні надії.

Російські добровольці носили особливі петлиці, погони, кокарди й нашив-

ки. Те, як виглядали нашивки, можна побачити на кольорових вклейках і діаграмах. Кокарди були овальної форми, із червоним овалом на синім тлі. Існувало принаймні три варіанти нашивок. Один був стандартної для іноземних формувань форми, зі словом «Russland» на верхній смужці й синім російським православним хрестом на білому тлі. Більш простий варіант являв собою три горизонтальні смуги білого, синього й червоного кольорів. Остаточний варіант був сірого кольору, з жовтими буквами кирилицею «РОА» на верхній смужці. Емблеми білого кольору мали тонку червону облямівку й зображення синього хреста Св. Андрія. У КОНР був також розроблений свій варіант емблеми, але виготовлявся він індивідуально й у дуже незначних кількостях.

Українські добровольці

Єдиними підрозділами східних добровольців, які ввійшли у вермахт із самого початку Російської кампанії, були два невеликих українських батальйони, створені навесні 1941 р. Батальйон «Нахтігаль» був набраний з українців, що проживали на території Польщі; вони носили німецьку форму з українськими знаками розрізнення. Батальйон «Роланд» був набраний з українських емігрантів, що проживали в Німеччині. Вони носили форму свого зразка, за основу якої була взята форма незалежної Західноукраїнської армії, що воювала з Польщею з 1918 по 1920 р.

На початку кампанії обоє цих підрозділу, найчастіше одягнені в радянську форму, здійснювали диверсійні операції. Але міжусобиці між різними національними угрупованнями усере-

¹ Автор помиляється, ці дивізії називалися не моторизованими (панцер-гренадерськими), а піхотними. – *Прим. ред.*

Серед Східних військ зустрічалися й неофіційні знаки приналежності до різних підрозділів, які носилися на головних уборах. Цей кавказький доброволець одягнений у німецький мундир з петлицями й орлом. На польовому кепі з коротким козирком, яке носили альпінські частини, приколений значок у вигляді кинджала, що дозволяє визначити приналежність цього солдата до підрозділу спеціального формування «Бергманн».

дині цих підрозділів й опір німців будь-якій пропозиції по введенню української автономії привело до їхнього розформування в жовтні 1941 р., незважаючи на те, що їхня чисельність досягала декількох тисяч солдатів.

Українці продовжували співробітничати з німцями, однак значна кількість українських добровольців включалися в підрозділи місцевої безпеки й ополчення для боротьби з партизанами,

які створювалися німцями на окупованій території. Інші українські добровольці записувалися в Східні батальйони.

Коли стала обговорюватися ідея про формування РОА, паралельно йшло обговорення можливості формування Української визвольної армії (Українське Визвольне Військо, УВВ), що включило б у себе розрізнені підрозділи українських добровольців, загальна чисельність яких досягала 180 000 солдатів. На відміну від РОА, УВВ не мало у своєму розпорядженні харизматичного лідера калібру Власова. Загальним же для обох цих формувань було те, що арміями вони були тільки номінально, не маючи ніякої практичної влади над своїми уявними підрозділами. У значній мірі УВВ служило пропагандистським інструментом для тих німецьких фракцій, які прагнули дискредитувати Власова й роздрібнити на фрагменти потенційний склад для вступу в РОА особовий.

Українські добровольці носили німецьку уніформу з овальною кокардою жовтого кольору на блакитному тлі й такої ж нашивці. Нашивки були двох видів: рання модель була стандартного виду з написом «Ukraine» над блакитним полем з жовтим українським тризубом. Більше пізній варіант являв собою розділене на дві частини поле. Верхній сектор поля був блакитним, а нижній – жовтим. На емблемі був зображений білий тризуб. Зверху білими буквами був зроблений напис «УВВ».

Тільки в самому кінці війни українські добровольці знайшли гідного лідера в особі Павло Шандрука, що до цього, разом з українськими націоналістами, вів боротьбу з більшовиками, а згодом став генералом польської армії. Відмовившись примкнути до Власова, він одержав дозвіл сформувати Українську національну армію (УНА) на початку 1945 р.

Зіштовхнувшись із тими ж труднощами, що стояли перед РОА й КОНР у процесі формування збройних сил, Шандрук зумів у квітні 1945 р. сформувати дві дивізії. 1-а дивізія була набрана із залишків колишньої 14-ї гренадерської дивізії військ СС, сформованої два роки тому назад з українців, що проживали на польських територіях. 2-а дивізія була сформована з розрізнених підрозділів вермахту, а саме: 281-го Українського резервного піхотного полку, двох вартових полків й Української протитанкової бригади. Загальна чисельність УНА досягала 40 000 солдатів. В останні тижні війни 1-а дивізія брала участь у бойових діях в Австрії, а 2-а – у Чехословаччині.

Відразу після створення УНА Шандрук затвердив нові національні знаки розрізнення замість німецьких, які використовувалися раніше. Є свідчення, що солдати 1-й дивізії носили ці нові знаки розходження на есесівській уніформі в останні тижні війни, але мало ймовірно, що вони одержали широке поширення.

Добровольці із числа російських емігрантів

Під час і після більшовицької революції багато громадян Росії були змушені виїхати за межі СРСР. Багато хто з них вирішив використати німецьке вторгнення для того, щоб повернутися в країну й боротися з комуністами. Вони записувалися в Східні війська, в армійські або есесівські підрозділи, які набиралися у Західній Європі. Найцікавіший випадок являє собою Російський охоронний корпус у Сербії (Russisches Schutzkorps Serbien, RSS), про яке з усім підставою можна сказати, що це був останній підрозділ Російської імператорської армії. Він на-

бирався із числа білогвардійців, які знайшли притулок у Сербії в 1921 р. і зберегли свою національну самоідентифікацію й прихильність традиційним переконанням. Їхня мобілізація на боротьбу з комуністичними партизанами Тіто після здійснення вторгнення в СРСР була підтримана німцями. Російський охоронний корпус, спочатку очолюваний білогвардійським генералом Штейфоном, а пізніше – полковником Рогозіним, у період свого розквіту досягав чисельності більш ніж 11 000 чоловік, розділених на 5 полків. Спочатку військовослужбовці носили довоєнну форму королівської югославської армії з однією цікавою відмінністю – колишні офіцери Імператорської армії носили імітацію царських погонів зі знаками, які відповідають їхнім колишнім званням не залежно від того, який був їхній чин в RSS. Стандартною німецькою уніформою вони були забезпечені пізніше.

Доля східних добровольців

За Ялтинською угодою західні союзники зобов'язалися передати СРСР всіх радянських громадян, що потрапили в їхні руки, – пособників Німеччини. Це зобов'язання, що здавалося цілком розумним під час війни, стало після її закінчення трагедією для величезної кількості людей. Всі основні формування східних добровольців намагалися здатися в полон західним союзникам. Це вдалося здійснити Козачому кавалерійському корпусу, 162-й (туркменській) дивізії, 1-й дивізії РОА, основним частинам УНА й Російського охоронного корпусу. (Долю інших Східних батальйонів неможливо точно встановити, але легко уявити.)

Практично всі великі підрозділи були передані західними союзниками СРСР. Часто ця процедура суп-

Козаки на німецькій службі. Як звичайно, їхня уніформа й знаки розходження являють собою змішання найрізноманітніших компонентів. На офіцері ліворуч башлик поверх німецького офіцерського мундиру.

роводжувалася жахливими сценами. Не слід забувати, що багатьох козаків супроводжували їхні жінки й діти. Ніхто не мав ілюзій із приводу того, що очікує їх, коли вони потраплять у руки Сталіна. Жертви молили про пощаду, і у солдат союзників, яким доводилося здійснювати цю місію, часто не витримували нерви. Тільки в 1980-х рр. цей жахливий епізод відкрито обговорювався у Великобританії. Сотні тисяч солдат і членів їхніх родин були знищені НКВД. Майже всі керівники добровольців, починаючи із Власова, були страчені. Ряд вищих німецьких офіцерів, що служили разом із цими війська-

ми, включаючи генерала фон Панвіца, який відмовився покинути своїх козаків у їхню смертну годину, також були повішені. Більшість офіцерів і їхній солдат були страчені, а тих, хто уник страсти, відправили в ГУЛАГ, вийти з якого змогли лише деякі.

Тут було тільки два великих виключення. Майже всі члени Російського охоронного корпусу мали югославське громадянство, а солдати 1-ї дивізії УНА могли посилатися на свій колишній статус жителів Польщі. (Українці склали основну частину тих щасливців, яким удалося врятуватися в ці жахливі роки. Більша група колишніх солдатів

Це рідкі знімки німецько-арабського навчального батальйону в Тунісі в 1943 р. На знімку ми бачимо гауптфельдфебеля з 287-го спеціального з'єднання в стандартній німецькій тропічній уніформі з нашивкою цього підрозділу. На нижній фотографії унтер-офіцер із цього ж підрозділу з із, одягнених у довоєнну уніформу французької армії без знаків розходження, за винятком чорно-білої нарукавної пов'язки «Im Dienst der Deutsche Wehrmacht». (ЕСРА).

1-ї дивізії, що масово дезертирували із 14-й дивізії військ СС на російському фронті, трималася разом, ховаючись у важкодоступних районах. Узимку 1946/47 рр. ця група могла пробитися в американську зону в Німеччині.)

НЕЄВРОПЕЙСЬКІ ДОБРОВОЛЬЦІ

З очевидних причин німці не могли набрати значну кількість добровольців за межами Європи й СРСР. Все-таки їм удалося створити Арабські й Індійські підрозділи, використовуючи пропагандистську програму руйнування Британ-

ських і Французької колоніальних імперій.

Добровольчий Індійський Легіон

За кілька місяців до початку операції «Барбаросса», поки ще продовжував діяти радянсько-німецький договір про ненапад, екстремістський лідер індійських націоналістів Субхас Чандра Бос прибув з Москви в Берлін, маючи намір заручатися підтримкою німців у справі звільнення своєї країни. Завдяки своїй наполегливості він зумів умовити німців набрати групу добровольців з індійців, що служили в британських військах і були захоплені в полон у Північній Африці. До кінця 1942 р. цей Легіон «Вільна Індія» досяг чисельності близько 2000 чоловік й офіційно ввійшов у німецьку армію в якості 950-го (індійського) піхотного полку. Він складався із трьох батальйонів (кожний із чотирьох рот), роти піхотних гармат (13-а рота), протитанкової (14-а) і саперної (15-а) рот; запасного батальйону, роти Почесної варти й госпіталю. Полк був частково моторизований і пізніше перейменований у панцер-гренадерський підрозділ.

В 1943 р. Бос Чандра зробив поїздку на підводному човні в окупований японцями Сінгапур. Він прагнув створити з індійців, що потрапили в японський полон, Індійську національну армію. Тим часом Індійський легіон повинен був продовжувати діяти в Європі. Він розташовувався до півдня від Бордо і входив до числа гарнізонних частин, що охороняли Атлантичний вал. Після висадки союзників у Європі його перевели в Німеччину й 8 серпня 1944 р. передали до складу військ СС. Відношення до легіону було таким же, як і до козачого корпусу. Це підрозділ ніколи не приймав участі в бойових діях і був, зрештою, роз-

формований за особистим наказом Гітлера.

Солдати Легіону були одягнені в тропічну уніформу німецької армії; синькі замість пілотов носили тюрбани. На правому рукаві розміщалися нашивки: на білій верхній смужці, розташованій над горизонтальними смугами жовтогарячого, білого й зеленого кольорів, чорними буквами було написано «Freies Indien». На нашивці було також зображення жовтого тигра із чорними смугами, обведеного чорним кольором. Тигр був розташований по діагоналі й зображений у стрибку в напрямку правого верхнього кута.

Іншою відмінною рисою цієї уніформи була медаль, уведена Комітетом звільнення Індії, який підтримував формування легіону. Орден Азада Хінда був двох ступенів і трьох класів. За дизайном він мав подібність із медаллю східних народів, а його стрічка складалася з вертикальних смуг національних кольорів. Кількість таких нагород залишається невідомою.

Добровольчий Арабський Легіон

Коли 2 травня 1941 р. в Іраку спалахнув антибританський заколот під керівництвом Рашида ель Галіані, німці сформували спеціальний штаб «Ф» (Sonderstab F) для надання допомоги арабським інсургентам. Для підтримки заколоту були створені два невеликих підрозділи – 287-е та 288-е спеціальні з'єднання (Sonderverbonde), набрані з особового складу дивізії «Бранденбург». Але перш, ніж вони змогли вступити в справу, заколот був подавлений. 288-е з'єднання, що складалося повністю з німців, було відправлене в Північну Африку до складу Африканського корпусу. 287-е з'єднання було залишено в Греції, недалеко від Афін, і йому доручена організація добровольців із Бли-

зького Сходу. В основному це були палестинські прихильники пронімецьки налаштованого верховного муфтія Єрусалима й іракці, що підтримували ель Галіані. Коли три батальйони були набрані, з'єднання пройшло підготовку в Греції для ведення бойових дій в умовах тропіків. Зрештою один батальйон був відправлений у Туніс, а два інших боролися з партизанами спочатку на Кавказі, а потім у Югославії. 287-е з'єднання ніколи не було офіційно визнане як арабський легіон – *Legion Free Arab*. Такою загальною назвою позначали всіх арабів, які боролися під німецьким командуванням, щоб відрізнити їх від інших етнічних груп.

Однією з таких груп був Північно-африканський легіон, сформований з мусульман, що проживали у Франції. Він використовувався насамперед для боротьби з партизанами. Значна кількість цих французьких мусульман була набрана й в LVF. Експеримент з використання добровольців такого роду був здійснений 715-ю німецькою піхотною дивізією, яка несла гарнізонну службу на півдні Франції: у ньому був сформований із французьких мусульман 845-й арабський піхотний батальйон.

Найбільший арабський підрозділ вермахту був набраний у Тунісі. Він називався німецько-арабський навчальний батальйон (Deutsch-Arabische Lehr Abteilung) або просто німецько-арабські частини (Deutsch-Arabische Truppen). У складі 5-ї танкової армії ці війська нараховували п'ять батальйонів, у тому числі батальйон, сформований з 287-го спеціального з'єднання, і мусульман, від початку набраних для Африканської фаланги. Сюди ж входила й велика кількість місцевих добровольців. Ведені командирами дивізії «Бранденбург», вони використовувалися для забезпечення тилової безпеки.

Арабські добровольці цих підрозді-

лів носили тропічну уніформу німецької армії з нашивкою на правому рукаві. Вона складалася з вертикальних смуг зеленого, білого й чорного кольорів під червоним полем із двома білими зірками. У верхній і нижній частині емблеми були білі смуги, на яких чорними буквами були зроблені написи «Freies Arabien» арабською та німецькою мовами.

1. Рядовий Легіону французьких добровольців (LVF), 1 942-1943 р.
2. Лейтенант Африканської фаланги, Туніс, 1943 р.
3. Унтер-офіцер Валлонського легіону, 1942 р.

1. Солдати Французького легіону використовували мундирами вермахту раннього й пізнього зразків. Вони носилися у двох варіантах – із темно-зеленим коміром і погонами або без них. Петлиці й погони з білим кантом, які використовували рядові в польових умовах, були стандартного німецького зразка, як і всі інші деталі уніформи й спорядження. Ми бачимо тут також національну емблему німецького виробництва. Такий же французький триколор зображувався на правій стороні каски.

2. Французький колоніальний офіцер-доброволець із цього підрозділу, приданого 754-му німецькому піхотному полку в останні тижні боїв у Тунісі, показаний тут у характерній комбінації французької й німецької уніформи. Мундир кольору хакі

із чотирма кишенями був оснащений відкладним коміром з досить довгими кутами, носився із застебнутою на всі гудзики сорочкою кольору хакі й краваткою. На малюнку ці деталі сховані *cheich* – традиційним кашане, яке носили в пустелі французькі солдати колоніальних військ. Сполучення мундира кольору хакі й світлих твідових галіфе було загальноприйнятим. Використовувалася також і більш легка колоніальна уніформа кольору піску. На правій стороні розфарбованої під колір піску каски Африканського корпусу розміщувався прямокутник із кольорами французького прапора. Такий знак носили солдати фаланги. Єдиним знаком розрізнення, крім золотавих смужок молодшого лейтенанта над обшлагами, був чорно-жовтий значок фаланги, який носився на правій нагрудній кишені. Ембле-

ма із зображенням сокири з подвійним лезом була широко поширена при режимі Віші. Шинель на офіцері – стандартного зразка, яка використовувалася в Африканському корпусі. На шинелі передбачене місце для німецьких погонів й емблеми роду військ.

3. Цей унтер-офіцер носить стандартну уніформу піхотинця вермахту зі сріблистими «котушками» на петлицях і погонах, які показують його чин. На ньому мундир раннього зразка, з темно-зеленим коміром. Військовослужбовці Валлонського легіону носили на лівому рукаві національні емблеми стандартного зразка німецького виробництва. Цей унтер-офіцер нагороджений Залізним хрестом 2-го класу (стрічка в петлиці), а до його лівої кишені приколений Штурмовий піхотний знак.

1. Капітан Хорватського військово-повітряного легіону, 1942 р.
2. Рядовий 369-й (хорватської) піхотної дивізії, Балкани, 1943 р.
3. Старшина Хорватського військово-морського легіону, Чорне море, 1942 р.

1. Цей доброволець – льотчик-винищувач 15-ї хорватської винищувальної ескадрильї – носить стандартну форму офіцерського складу люфтваффе, а також сріблястий й емалевий значок Військово-повітряного легіону, приколений на правій нагрудній кишені. Канти на кашкеті й петлицях, а також знаки розрізнення – сріблястого кольору. Підбивка погонів і петлиць – жовтого кольору. Його чин позначений двома золотими «зірочками» на погонах і трьома вишитими сріблистими «крильцями» і дубовим листом на петлицях. Срібно-золотий Знак пілота й спостерігача приколений до лівої нагрудної кишені, а над кишенею – бронзовий знак військового льотчика. Такий знак присвоювався за виконання 20

бойових завдань. У тексті є фотографія, на якій хорватські льотчики показані із крилатими значками на правій стороні грудей. Це орел люфтваффе, знак Військово-повітряного легіону, як на цій ілюстрації, і крилатий знак хорватського пілота.

2. Цей піхотинець першої німецько-хорватської дивізії, створеної після того, як під Сталінградом був знищений 369-й піхотний полк. На солдаті ми бачимо стандартну для того періоду німецьку форму. Сірий мундир з кишенями без складки, штани внизу стягнуті сіро-зеленими обмотками поверх зашнурованих по щиколотку черевиків. Зображення хорватського «шахового поля» нанесено на правій стороні каски, а на ліво-

му рукаві ми бачимо більше вишукану національну емблему стандартного зразка німецького виробництва з написом «Hrvatska».

3. Цей моряк одягнений у встановлену для моряків німецького військово-морського флоту форму, що складається із синьої блузи, надягнутої поверх розклешених штанів, підвернених до щиколоток. На його пілотці й блузі є вишиті жовтими нитками німецькі орли. Зображення якоря на лівому рукаві також вишито жовтими нитками. Над цим зображенням видна хорватська емблема такого ж зразка, які носилися армійськими добровольцями.

1. Капітан 12-й нічної бойової групи, весна 1944 р.
2. Майор 658-го Східного батальйону, 1943 - 1944 рр.
3. Генерал-лейтенант Російської визвольної армії, 1944 р.

1. Цей латиський льотчик-доброволець ніс службу на Нарвському фронті й літав на старих літаках типу «Арадо» й «Гота», виконуючи небезпечні нічні нальоти на наземні об'єкти супротивника. Він одягнений у стандартну для того періоду польову форму офіцерів люфтваффе. На офіцерському кепі видний орел люфтваффе. Всі звичайні знаки розрізнення, які говорять про його звання й приналежність до роду військ, розташовані на літньому мундирі, який в офіцерів був оснащений вишитими кишенями. Його польова сорочка блідо-блакитного кольору. З лівої сторони на грудях видний знак пілота й спостерігача, поверх якого приколений срібний значок військового льотчика із чорною крилатою бомбою, отриманий за виконання 60 бойових завдань. У льотчиків винищувачів замість «бомби» був знак із крилатою стрілою. Єдиним знаком національної приналежності на ньому є нашивка. Було кілька різних ла-

тиських емблем, основою для яких був цей зразок. На деяких нашивках напис «Latvija», виконана білими буквами, розміщала або в лівому куті, або на верхній смугі.

2. Ця ілюстрація зроблена на основі фотографії Альфонса Ребане. Цей офіцер Естонського легіону, прикрашений великою кількістю нагород, командував легіоном перш ніж його перевели в 20-у (естонську) гренадерську дивізію військ СС. Висока репутація й особливий статус прибалтійських підрозділів серед інших Східних батальйонів знайшли своє відбиття в бездоганній німецькій офіцерській формі. Відмінною рисою цієї форми є тільки національна емблема блакитного, чорного й білого кольорів із трьома жовтими левами. Спрощений варіант цієї емблеми (без левів) носили в 1944 р. на правому рукаві солдати армійських підрозділів. Есесівці ж носили таку емблему на лівих рукавах своїх мундирів. На каш-

кеті й мундирі ми бачимо стандартні для вермахту знаки розрізнення піхотного майора. Цей офіцер був нагороджений Штурмовим піхотним знаком (на лівій стороні грудей), Залізним хрестом 2-го класу (стрічка в петлиці), Залізним хрестом 1-го класу (на лівій стороні грудей) і Лицарським хрестом (на ший).

3. Ця уніформа в цілому така ж, як й у генерала вермахту, але із символікою РОА на кашкеті, петлицях, погонах і нашивці. Генеральський кашкет із золотим кантом оснащений овальною кокардою біло-червоно-синього кольорів. Петлиці офіцера такого рангу мали золоту облямівку, смужку в центрі й гудзик. Чорні погони мали червону облямівку й золотий зигзаг зі срібними «зірочками», що позначали чин. На нашивці РОА зображувався синій на білому тлі Андріївський хрест і букви РОА, набрані кирилицею. На галіфе – червоні лампаси, як і в генерала вермахту.

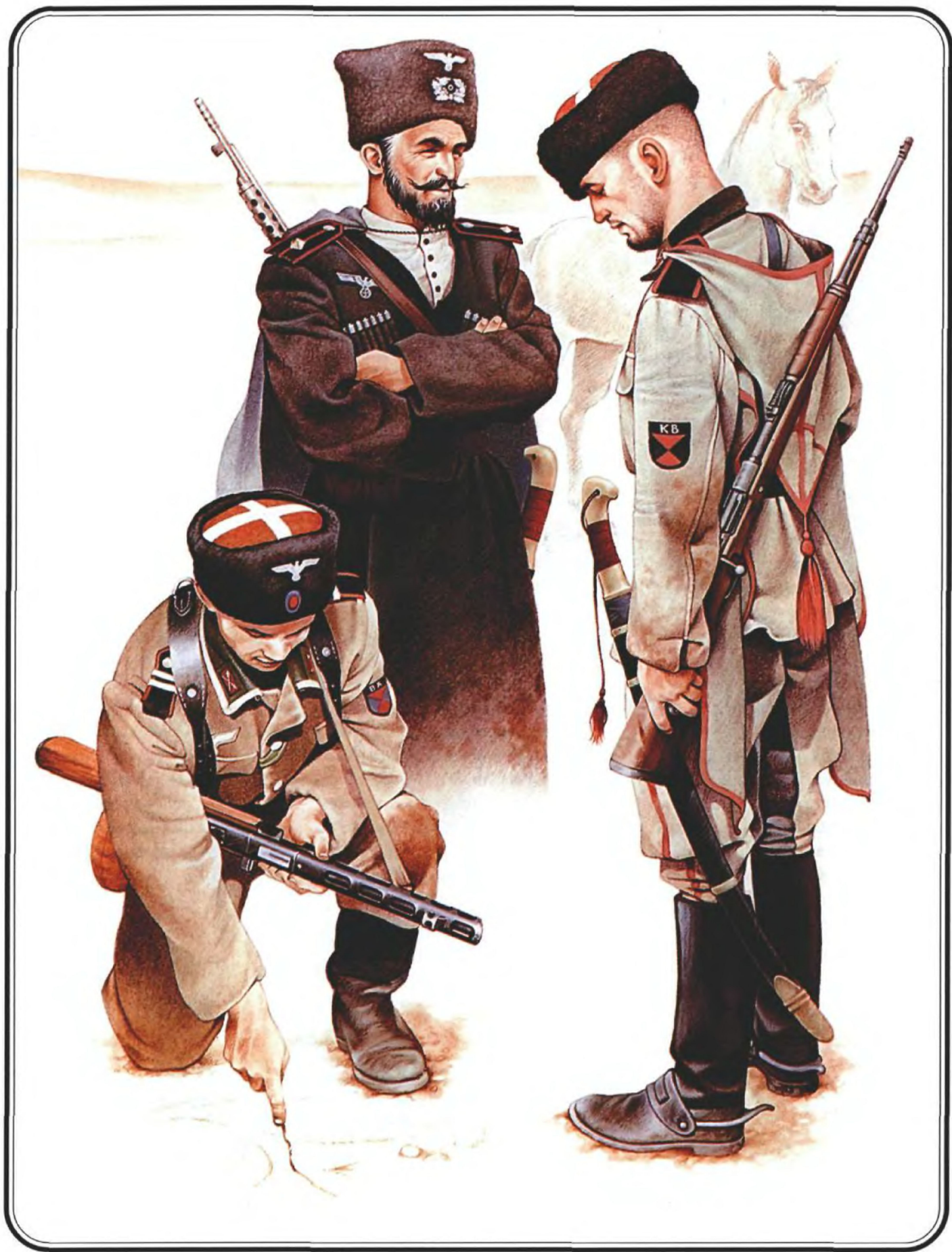
1. Старший унтер-офіцер Донських полків, 1943 р.
2. Лейтенант Козачого кавалерійського корпусу, 1943 р.
3. Кубанський козак, 1943 р.

1. Ми бачимо тут типове сполучення деталей російської й німецької уніформи. Російська папаха й м'які шкіряні чоботи носилися з німецьким мундиром і штанами зразка 1936 р. На головному уборі із червоним верхом і перехресними срібlistими шинурами вище російської кокарди носився сріблястий орел вермахту. «Котушки» німецького унтер-офіцера доповнені козацькими петлицями із зеленою облямівкою. На погонах дві білі нашивки, розташованих ближче до гудзика. На лівому рукаві є другий варіант червоно-синьої нашивки Донського козачого війська. Як і багато солдатів Східних військ, цей унтер-офіцер озброєний радянським автома-

том ППШ-41, а боеприпаси носить у червоноармійському заплічному мішку. Стрічка Знака відмінності для східних народів закріплена в нього на німецький манер – у петлиці.

2. Чин цього офіцера можна визначити за погонами, які носили російські, українські й козацькі добровольці. Німецькі орли носилися на головному уборі й на грудях. В іншому це традиційний козацький одяг, у який входять черкеска й башлик. Офіцер озброєний російською напівавтоматичною гвинтівкою Токарева зразка 1940 р. і підсумками для боеприпасів радянського зразка. На боці – традиційна козака холодна зброя – шашка.

3. Зразок цієї форми був узятий з парадної фотографії, і вона виглядає тут більш вишукано, ніж могла виглядати в бойових умовах. Червоний верх кубанки з білими стрічками, нашитими у вигляді хреста, говорить про приналежності до Кубанського війська. Німецький мундир 1936 р. з козацькими петлицями оснащений нашивкою кубанських козаків і носився під традиційним башликом з облямівкою. Він озброєний стандартною німецькою гвинтівкою Маузер 98к й шашкою. Його галіфе й чоботи є стандартного для німецької кавалерії зразка.

1. Молодший лейтенант Східного батальйону, 1942 - 1943
2. Молодший лейтенант терських козаків, 1944 р.
3. Рядовий Російської визвольної армії, 1944 р.

1. Малюнок зроблений за фотографією, на якій добре видна цікава й типово індивідуальна варіація форми встановленого зразка. Цей молодший російський офіцер носить стандартну німецьку пілотку для унтер-офіцерського складу з білою нашивкою піхотинця у вигляді переверненої букви «V» над німецькою кокардою. Але зверху на пілотці відсутній орел, а підвернені краї обшиті червоною облямівкою. Комір німецького польового мундира 1943 р. перешитий у стоячий комірець й обшитий червоною облямівкою. Петлиці на ньому відсутні. Червоні канти були додані до німецьких солдатських штанів стандартного зразка. Штани цього

лейтенанти заправлені в німецькі чоботи. На грудях його ми бачимо німецького орла, а на плечах – широкі погони німецького піхотного лейтенанта з білою підбивкою. Жодна з деталей його уніформи не відповідає офіційній практиці.

2. Кубанка із блакитним верхом, які носили козаки Терського козачого війська, дозволяє приблизно визначити приналежність цього козака, однак інші деталі його уніформи тільки заплутують справу. Петлиці й погони, які відповідають його чину й затвердженому для російських й українських військ стандарту, пришиті на звичайну німецьку форму для рядового

складу. Чоботи – російського зразка. Хаотичне змішання знаків розходження на його змішаній російсько-німецькій формі було типовим для Східних військ.

3. Деякі підрозділи, які несли службу на Заході, носили таку синьо-сіру форму, окремі деталі покрою якої нагадують традиційну російську гімнастерку. Форма цього солдата могла надійти зі старих французьких складів. На його грудях знак добровольця ненімецького походження, який рідко використовувався на практиці. Знаки розрізнення РОА й радянське спорядження не являють собою нічого примітного.

1. Кавалерійський старшина Туркестанського легіону, 1943 р.
2. Майор німецької артилерії, який служив у Східних військах, 1944 р.
3. Молодший лейтенант Російської визвольної армії, 1944 р.

1. Німецька кавалерійська уніформа доповнена на цій ілюстрації петлицями й погонами, що відповідають стандарту, затвердженому для азіатських і кавказьких добровольців, а також національними нашивкою й кокардою. Деталі нашивки докладно розглянуті в супутній таблиці. Цей Легіон створив 26 бойових батальйонів.

2. Цей малюнок ґрунтується на фотографіях одного з командирів Східного батальйону й нагадує нам про те, що німецький особовий склад не піхотних, а інших підрозділів направлявся в Східні батальйони завдяки своїй особливій підготовці й здібностям. На цьому офіцері ми бачи-

мо польову форму, що відповідає його званню й роду військ. На голові – оброблене срібним кантом кепі, яке в 1943 змінило офіцерську пілотку. На його петлицях і погонах можна побачити червоні кольори, що говорять про приналежності до артилерії. Нашивку РОА він носить на правому рукаві, що не зовсім характерно. У петлицю мундира просмикнуті стрічки Залізного хреста 2-го класу, Знака відмінності для східних народів «За заслуги» 2-го класу й медалі «За зимову кампанію 1941/42 рр». На оригінальній фотографії можна побачити й приколену на лівій стороні його мундира срібну емблему східних народів у вигляді сонця із проме-

нями, Знак відмінності для східних народів «За заслуги» 1-го класу, німецький Штурмовий знак і чорний Знак за поранення.

3. На ілюстрації цього молодшого офіцера Східного батальйону нагороджують Знаком відмінності для східних народів «За заслуги» 2-го класу. На ньому стандартна німецька уніформа. Мундир і штани, очевидно, стандартного зразка для рядового й унтер-офіцерського складу; офіцерська пілотка з російською червоно-синьою кокардою. Знаки розрізнення на петлицях, погонах і рукаві звичайного зразка.

1. Лейтенант Вірменського легіону, 1944 р.
2. Унтер-офіцер Східних військ, 1945 р.
3. Лейтенант Грузинського легіону, 1944 – 1945 рр.

1. В офіцера цього кавказького добровольчого легіону, що надав вермахту 13 бойових батальйонів, німецька уніформа для рядового й унтер-офіцерського складу доповнена петлицями зі знаками розрізнення звання й вузькими погонами цугфюрера. Емблема відповідає варіанту, виробленому в Німеччині для кавказьких, азійських і західноєвропейських добровольців. Точні кольори цієї емблеми описані й показані в супровідній таблиці.

2. Тут німецька уніформа сполучається з петлицями й погонами азійських і кавказьких добровольців. Нашивка РОА на рукаві говорить про ту невизначену позицію, що ці війська займали «на папері». На практиці вони ніяк не підкорялися РОА й не несли перед нею ніяких зобов'язань.

3. Цікаво те, що цей цугфюрер одного із чотирнадцяти бойових батальйонів Грузинського легіону носить німецькі офіцерські петлиці й погони замість петлиць і погонів установленого зразка, які ми бачили на лейтенанті Вірменського легіону. Цей малюнок зроблений за фотографією офіцера, який служив у Нормандії в 795-му Східному батальйоні. Єдиною специфічною деталлю його уніформи є національна нашивка. Його головний убір являє собою кашкет старого зразка, який користувався популярністю й був зручнішим, ніж більш пізній «твердий» кашкет і загальноармійське кепі. На ньому надітий літній варіант легкого польового мундира.

1. Унтер-офіцер легіону «Вільна Індія», 1944 р.
2. Обер-лейтенант легіону «Вільна Індія», 1944 р.
3. Рядовий Добровольчого Арабського Легіону, 1943 р.

1. Цей унтер-офіцер одягнений у стандартну тропічну уніформу німецької армії зі знаками розрізнення, які включають у себе погони й червоно-коричневі катушки на петлицях. Його «ваффенфарбе» зеленого кольору, який говорить про те, що його частина була переформована в моторизований полк. Визначити підрозділ, до якого він належить, можна тільки за нашивкою.

2. Бриджі, обмотки й шкіряні черевики, які використалися в пустелі, являли собою альтернативу довгим вільним штаням і черевикам по щиколотку, які ми бачили на унтер-офіцері Індійського легіону. Але така форма не залежала від чину. Теоретично, такий варіант уніформи міг носити військовослужбовець будь-якого звання. Цей офіцер слідує звичайній практиці Африканського корпусу, маючи на своєму мундирі синьо-сірого на жовто-коричневому тлі орла (варіант для рядового й унтер-офіцерського складу). Будучи сикхом, він носить на голові тюрбан, а не звичайний головний убір. Всі деталі його уніформи різних відтінків маслянистого ха-кі, які використовувалися для тропічної уніформи німецької армії.

3. За винятком нашивки на рукаві, цей солдат одягнений у стандартну уніформу піхотинця Африканського корпусу з білою облямівкою на погонах.

